

IMPERIALKRIEG EN OORLOGSRECHT

De toepassing van het internationale oorlogsrecht in Atjeh ten tijde
van het Van Heutsz-stelsel, 1898-1907

T.M. van Waesberge 3851850

Neelkensbeemd 1A, 6006LR Weert - t.m.vanwaesberge@students.uu.nl

Onderzoekseminar III - 12498 woorden

29-07-2016 prof. dr. L.J. Dorsman - BA Geschiedenis, Universiteit Utrecht

Inhoud

Samenvatting	2
Inleiding	2
Wetenschappelijk kader	3
Historiografie	5
Opbouw onderzoek	7
Methode en tijdsafbakening	9
1 <i>Imperialkrieg</i>	10
Militair oriëntalisme	12
<i>Imperialkrieg</i> is volledig	13
2 Het internationale oorlogsrecht	14
3 De inlandse oorlogsgebruiken	22
4 Nederland en oorlogsrecht ten tijde van de Atjehoorlog	26
De toepassing van het westerse oorlogsrecht	31
5 De <i>Imperialkrieg</i> in de praktijk	33
Conclusie	37
Verantwoording	40
Onderzoek naar corpus van het internationale oorlogsrecht	40
Appendices	41
Appendix 1	41
Appendix 2	42
Appendix 3	42
Appendix 4	43
Literatuurlijst	44
Secundaire literatuur	44
Primair bronnenmateriaal	46
Online database	46

Samenvatting

De Nederlandse krijgsmacht maakte zich tijdens de Atjehoorlog vaker schuldig aan het gebruik van buitensporig geweld tegen non-combattanten. In dezelfde tijd werd er in West-Europa een internationaal oorlogsrecht gecodificeerd die de bescherming van non-combattanten in oorlogstijd moest garanderen. In dit onderzoek wordt er gekeken naar het spanningsveld tussen humanitaire idealen en voorvallen van buitensporig geweld. Mijn onderzoeksvraag luidt als volgt: in hoeverre werd het internationale oorlogsrecht door de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh toegepast ten tijde van het Van Heutsz-stelsel in de periode 1898-1907? Als eerste is het belangrijk om een wetenschappelijk kader te scheppen, dat later kan helpen met het verklaren van het extreme geweld. De *Imperialkrieg* is het begrip dat gehanteerd wordt voor deze verklaring. Ten tweede wordt er onderzocht of dit nieuwe internationale oorlogsrecht wel gecodificeerd was en of dit recht in de koloniën ook toegepast moest worden. Het zal blijken dat dit recht omstreeks 1900 uitgebreid gecodificeerd was, maar dat er door de uitsluiting van de Aziatische en Afrikaanse koloniën in die tijd beter gesproken kon worden over een westers oorlogsrecht dan over een internationaal oorlogsrecht. Ten derde wordt er gekeken naar de Nederlandse perceptie van de inlandse oorlogsgebruiken. Hoewel de inlandse oorlogsgebruiken als fundamenteel verschillend werden ervaren vergeleken met de westerse oorlogsgebruiken, blijkt uit primair bronnenmateriaal dat de Nederlandse krijgsmacht toch dacht dat er veel overeenkomsten waren met het internationale oorlogsrecht. De Nederlandse krijgsmacht vond het dan ook reëel om het westerse oorlogsrecht toe te kunnen passen in Nederlands-Indië. In theorie werd dus het internationale oorlogsrecht formeel door de Nederlandse krijgsmacht toegepast in Atjeh ten tijde van het Van Heutsz-stelsel, maar in de praktijk werd dit recht niet nageleefd. Met behulp van het concept van de *Imperialkrieg* en enkele praktische voorbeelden kan ten slotte een antwoord geformuleerd worden op de hoofdvraag, en kan er een verklaring gegeven worden voor de discrepantie tussen ideaal en praktijk.

Inleiding

Geweld en kolonialisme zijn volgens veel historici altijd al twee kanten van dezelfde medaille geweest. Historicus Henk Schulte Nordholt schreef over de Nederlands-Indische staat als ‘a state of violence’, waarbij geweld een belangrijke rol speelde als instrument van controle en dominantie over de koloniale bevolking.¹ Twee golven van geweld vonden volgens hem plaats in Nederlands-Indië. De eerste golf vond plaats in de zeventiende eeuw ten tijde van de VOC. Voor de VOC was geweld een veelgebruikt middel om inlanders de wil op te leggen en

---

¹ Henk Schulte Nordholt, ‘A genealogy of violence’, in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of violence in Indonesia: contemporary violence in historical perspective* (Leiden 2002) 52-54.

economische monopolies af te dwingen. Een tweede golf van geweld overspoelde Nederlands-Indië van 1871 tot 1910, ten tijde van de Atjehoorlog.² Dit was een bijzonder moment in de wereldgeschiedenis. Aan de ene kant kwamen er tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer westerse internationale humanitaire initiatieven die oorlogsvoering aan bepaalde regels zouden binden. De Eerste Geneefse Conventie van 1864 en de Haagse Conferenties van 1899 en 1907 zijn voorbeelden van dergelijke humanitaire veranderingen. Het Nederlandse koloniale beleid ging vanaf 1901 zelfs in het teken staan van ethiek; het militaire beleid ging ook in het teken staan van een humane aanpak. Aan de andere kant intensiverde de koloniale expansiedrift van de Europese mogendheden in diezelfde tweede helft van de negentiende eeuw. Expansiedrift waarbij het gebruik van buitensporig militair geweld soms noodzakelijk werd geacht om deze doelen te verwezenlijken. Dit zijn twee tendensen die dan ook op het eerste gezicht moeilijk verenigbaar met elkaar lijken en dat in de praktijk ook absoluut niet makkelijk deden. Hieruit komt mijn onderzoeksvraag voort, en die luidt als volgt: in hoeverre werd het internationale oorlogsrecht door de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh toegepast ten tijde van het Van Heutsz-stelsel in de periode 1898-1907?

Wetenschappelijk kader

Bij de bestudering van het geweld in koloniaal Indonesië, en Atjeh in het bijzonder, zijn historici op verschillende problemen gestuit. Remco Raben, historicus verbonden aan de Universiteit van Utrecht, stelt in zijn artikel 'On genocide and mass violence in colonial Indonesia' dat er sprake is van drie belemmeringen, die ervoor hebben gezorgd dat het geweld in koloniaal Indonesië niet goed begrepen en bestudeerd werd. Ten eerste is er het probleem dat de koloniale staat *an sich* moeilijk definieerbaar is. Zoals Schulte Nordholt al zei ging het vestigen en handhaven van de koloniale staat over het algemeen altijd gepaard met geweld of de dreiging van geweld. We kunnen echter de koloniale staat niet reduceren tot slechts het inzetten van of de dreiging met geweld. Er moet gekeken worden naar de intentie van dit (militaire) geweld, en het vergelijken met andere manieren van controle en dominantie.³

Een tweede probleem is dat van continuïteit. Geweld is alom vertegenwoordigd in de Oost. Maar dat geweld is niet altijd op dezelfde manier gebruikt. De veroveringsoorlogen van de VOC in de zeventiende eeuw zijn bijna niet te vergelijken met bijvoorbeeld de oorlog in Atjeh

---

² Schulte Nordholt, 'A genealogy of violence', 36-37.

³ Remco Raben, 'On genocide and mass violence in colonial Indonesia', *Journal of genocide research* 14 (2012) 485-486.

of de latere dekolonisatieoorlog. Technologieën en politieke doeleinden verschillen, en ook de morele reacties op deze conflicten was niet hetzelfde. Aan de andere kant zijn er toch meerdere overeenkomsten te noemen. De strijd tegen een vijand die gebruik maakte van guerrillaoorlogvoering, de noodzaak van goede geografische kennis, en het relatieve kleine koloniale leger, zijn factoren die tijdens bijna alle conflicten van de Nederlanders in de Oost parten speelden. Is het geweld beter te verklaren als onderdeel van een koloniaal geheel, of is het beter elk conflict als een losstaande casus te beschouwen?⁴

Ten derde is de verhouding en de verbinding tussen het moederland en de kolonie iets dat het onderzoek naar dit geweld belemmert. Humanitaire idealen verspreidden zich vanaf 1850 door de westerse wereld. Toch leek de koloniale medemens hierbuiten te vallen. Desondanks was de paternalistische insteek van het koloniale beleid echter groot. Vanaf 1901 gaat de ‘ethische politiek’ officieel gevoerd worden in Nederlands-Indië, een politiek waarbij de Nederlanders het als hun morele verplichting zagen de inlandse bevolking op te voeden.⁵ Het beschaven van de ‘inferieure’ inlanders was ontzettend belangrijk. Dit impliceert echter dat de Nederlander zich superieur voelde ten opzichte van de inlander. Een pak slaag hoort bij een goede opvoeding, zo luidde het adagium. De westerse idealen die in het moederland wijdverspreid waren, bleken moeilijk om toe te passen in de Oost.⁶

Met deze drie problemen in het achterhoofd, is het voor mij belangrijk om een wetenschappelijk kader te vinden waarin er rekening gehouden wordt met deze drie factoren. Sommige historici spreken vaak over een koloniale oorlog. Bij de koloniale oorlog kan iedereen zich een voorstelling maken, maar dat is tevens het probleem. Het begrip ‘de koloniale oorlog’ impliceert dat er een duidelijk verschil is tussen Europeanen enerzijds en niet-Europeanen anderzijds, en het doel van deze oorlog is het behouden of het veroveren van een perifere regio op deze wereld door Europeanen.⁷ Het kolonialisme van de Europese mogendheden is sedert de zestiende eeuw totaal veranderd. Negentiende-eeuws kolonialisme

---

⁴ Raben, ‘On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, 486.

⁵ Henk te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet: Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917’ in Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 166-167.

⁶ Ibidem, 486.

⁷ Dierk Walter, ‘Imperialkrieg: Begriff, Erkenntnisinteresse, Aktualität (Einleitung)’, in: Tanja Bühner, Christian Stachelbech en Dierk Walter (red.), *Imperialkriege von 1500 bis heute: Strukturen, Akteure, Lernprozesse* (Paderborn 2011) 1-4.

is niet meer te vergelijken met dat van de zestiende eeuw. Het is dus een begrip dat tijdgebonden is. Daar komt bovendien bij, dat de koloniale staat veel meer was dan een uiting van geweld, hetgeen verwarring scheidt.

De Duitse historicus Dierk Walter lost dit op door het introduceren van het tijdloze begrip *Imperialkrieg* – de imperiale oorlog. Door middel van zeven verschillende eigenschappen kan een conflict al dan niet beschouwd worden als een *Imperialkrieg*. Eén van de belangrijkste eigenschappen van deze imperiale oorlogen is dat ze nagenoeg altijd escaleren in een soort onbeperkte oorlog; een conflict zonder regels en waarin buitensporig geweld vaker dan gemiddeld plaats vindt. In het eerste hoofdstuk zal de theorie van Walter kort uitgewerkt worden en zal beargumenteerd worden dat de *Imperialkrieg* het beste kader vormt om het hele spanningsveld – tussen humanitair ideaal en buitensporig geweld – te verklaren.⁸

Historiografie

Vanaf de jaren '70 was er een debat gaande onder Nederlandse historici of er een Nederlandse variant van het modern imperialisme was. De koloniale staatsvorming in Nederlands-Indië vertoonde overeenkomsten, maar ook grote verschillen met de koloniale expansiedriften van andere Europese grootmachten zoals Engeland en Frankrijk. Over het modern imperialisme zelf zal het in dit onderzoek minder gaan, maar het debat typeert de historiografie van het Atjehverleden wel. Politiek en wetenschap begaven zich bij dit debat namelijk op hetzelfde terrein. 'Imperialisme is een goed voorbeeld van een historisch begrip dat oorspronkelijk een polemisch, politiek karakter droeg, in de handen van beroepshistorici een meer gedistantieerd, 'wetenschappelijk' karakter kreeg, maar haar ideologische beladenheid nooit helemaal kwijt zou raken.'⁹ Historisch onderzoek naar koloniale excessen zorgt voor onvermijdelijke politieke consequenties in de vorm van bijvoorbeeld excuses of schadevergoedingen; er is vaak sprake van een schuldvraag. Deze controverse heeft ook bij de bestudering van het Nederlandse optreden in Atjeh de overhand gekregen in het debat. Hierdoor hebben veel historische onderzoeken over het geweld in Atjeh ook een grote journalistieke en politieke waarde gekregen.

Zoals al eerder vermeld is, heeft 'geweld in de kolonie' als thema veel aandacht genoten. Er is vaker onderzoek gedaan naar excessief geweld ten tijde van de Atjehoorlog, maar dat is een

---

⁸ Dierk Walter, 'Imperialkrieg: Begriff, Erkenntnisinteresse, Aktualität' (Paderborn 2011) 1-29.

⁹ Maarten Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', *BMGN - Low Countries Historical Review* 113 (1998) 56-57.

tendens die pas vanaf de jaren '70 opkwam. De eerste historische literatuur over Atjeh was voornamelijk beschrijvend. Het boek van journalist Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, is vandaag de dag nog steeds het standaardwerk over de Atjehoorlog, terwijl het al in 1969 verscheen. De schuldvraag was voor veel Nederlandse historici sedert de jaren '70 een groot probleem. Niet alleen het onderzoek naar Atjeh maar ook andere periodes in de koloniale geschiedenis worstelen met dit probleem. In de jaren '80 en '90 waren Nederlandse historici bezig met het in kaart brengen van de – politiek gevoelige – koloniale misstanden. Nederland nam een zekere afstand van haar koloniale verleden. Sinds de eeuwwisseling kwam er ook voor andere aspecten van het Nederlands-Indische weer meer aandacht. Koloniale misstanden blijven ook de laatste twee decennia nog steeds een belangrijk – zo niet het belangrijkste – onderwerp voor historici die zich met Nederlands-Indië bezighouden.

Het onderzoek naar het te gebruiken oorlogsrecht heeft lang op zich laten wachten. Dit is te verklaren door het gegeven dat dit recht ten tijde van het modern imperialisme nog in haar kinderschoenen stond. Maar ook in het buitenland lijkt het vergelijken van het internationale oorlogsrecht met de koloniale misstanden nog niet grondig onderzocht. Er is veel geschreven over het internationale oorlogsrecht, en er is tevens veel onderzoek gedaan naar excessief geweld in koloniën. Historicus Paul Bijl publiceerde in 2011 een onderzoek over de complexiteit van het herinneren aan de excessen in Atjeh¹⁰, en in 2012 werd er een heel nummer van de *Journal of genocide research* gewijd aan de vraag of het militaire beleid van de Nederlanders in Nederlands-Indië als genocidaal beschouwd mag worden. Historici als Remco Raben, Emanuel Kreike en Paul Bijl droegen allemaal bij aan dit nummer.¹¹

Desondanks is er zelden iets geschreven over de verhouding van het buitensporige geweld ten opzichte van het opkomende internationale oorlogsrecht. Historica Petra Groen lijkt de enige te zijn geweest die onderzocht heeft hoe de Nederlandse politiek dacht dat het internationale oorlogsrecht toegepast moest worden in de koloniën. Ze heeft onderzocht hoe het Nederlandse koloniale geweld botste met het opkomende 'ethische' koloniale beleid; en hierover schreef ze het essay: 'Een moordgeschiedenis: koloniale oorlogsvoering en militaire ethiek rond 1900'. Ze stelt hierin dat het veroordelen van koloniaal geweld aan de hand van onze hedendaagse maatstaven helpt niet bij het verklaren van dit geweld. Het is zinvoller om de toenmalige maatstaven te hanteren bij het bestuderen van deze discrepanties. Daar sluit ik mij

---

¹⁰ Paul Bijl, *Emerging memory: photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Utrecht 2011).

¹¹ *Journal of genocide research* 14 (2012).

bij dit onderzoek volledig bij aan. Groen stelt echter dat het internationale oorlogsrecht omstreeks 1900 nog nauwelijks gecodificeerd was.¹²

Ik zal aantonen dat er wel degelijk sprake was van een uitgebreide codificatie. Dat kan ik doen, omdat ik in tegenstelling tot Groen intensief gebruik maak van het corpus aan internationale wetten. Groen laat dit corpus links liggen en legt de nadruk van haar onderzoek op het Nederlandse politieke debat over het in de koloniën te gebruiken oorlogsrecht. Ik heb meer gekeken naar de inhoud van het oorlogsrecht en de wijze waarop de Nederlandse krijgsmacht dit recht in de praktijk dacht toe te kunnen passen. Bovendien vindt dit onderzoek meer dan een decennium later plaats en is er ontzettend veel gepubliceerd sinds 2002. Daarnaast zal mijn wetenschappelijke kader ervoor zorgen dat dit onderzoek niet gebonden is aan slechts de Atjeh-casus, maar veel breder toegepast kan worden in bijvoorbeeld comparatieve onderzoeken.

Opbouw onderzoek

Nadat in het eerste hoofdstuk het wetenschappelijke kader geformuleerd wordt, ligt de focus van het tweede hoofdstuk op het internationale oorlogsrecht omstreeks 1900. Om begrip te krijgen voor het spanningsveld tussen humanitaire idealen en excessieve geweldsuitbarstingen, is het essentieel de contemporaine context te weten. Excessief geweld werd op verschillende manieren toegepast door de Nederlandse krijgsmacht, waarvan de bloedbaden tijdens de expedities naar de Gajo- en Alaslanden de meest extreme vormen zijn. Massamoorden of bloedbaden zijn het best te omschrijven als vaak collectieve uitingen van geweld met als doel non-combattanten te doden.¹³ Het is voor het beantwoorden van mijn hoofdvraag belangrijk om de totstandkoming van het internationale oorlogsrecht rond 1900 eerst samen te vatten. Hiermee kan ik aantonen dat er wel degelijk een grote mate van codificatie heeft plaatsgevonden. Er wordt tevens gekeken of deze nieuwe rechten in dezelfde mate golden voor de koloniale medemens. Het nieuwe oorlogsrecht kende namelijk, ondanks de grondige codificatie, een aantal zwakke plekken. Deze zwakke plekken zullen uitgewerkt en toegelicht worden. Bovendien zullen de kenmerken van een *Imperialkrieg* verduidelijken dat het onwaarschijnlijk was dat het internationale oorlogsrecht naar behoren nageleefd kon

---

¹² Groen, Petra, 'Een moordgeschiedenis: koloniale oorlogsvoering en militaire ethiek rond 1900', in: J. Thomas Lindblad en Willem van der Molen (red.), *Macht en majesteit: opstellen voor Cees Fasseur* (Leiden 2002) 61.

¹³ Jacques Semelin, *The Political Uses of Massacre and Genocide* (Parijs 2007) 4.

worden. Aan de hand van dit tweede hoofdstuk kan beargumenteerd worden dat er beter van een ‘westers’ oorlogsrecht gesproken kan worden.

Het was voor de Europese grootmachten dan ook hoogst ongebruikelijk het internationale oorlogsrecht toe te passen in de koloniën. Voordat er gekeken wordt naar de Nederlandse toepassing hiervan, zal er in het derde hoofdstuk een korte analyse volgen van de Nederlandse perceptie van de inlandse oorlogsgebruiken. Het is lastig na te gaan wat de Atjeese oorlogsgebruiken precies waren. Het is daarom beter om te onderzoeken hoe de Nederlandse krijgsmacht dacht dat de inlandse oorlogsgebruiken eruitzagen. De KMA instrueerde haar Indische officieren en soldaten in 1904 met behulp van een dun boekje: *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht der Inlandsche volken in Nederlands-Indië en de tegenover die volken in acht te nemen oorlogsgebruiken*.¹⁴ In amper 30 pagina's werden de inlandse gebruiken en regels beschreven en vergeleken met de internationale rechten die de Nederlandse krijgsmacht wenste na te streven. Bij dit onderzoek is er geheel vanzelfsprekend vooral gekeken naar de veronderstelde oorlogsgebruiken die relevant waren voor de inlanders in Atjeh.

In het vierde hoofdstuk zal onderzocht worden in hoeverre er gehandeld moest worden naar deze Nederlandse interpretatie. Na dit hoofdstuk zal duidelijk zijn hoe de Nederlandse krijgsmacht letterlijk dacht over het te gebruiken oorlogsrecht in Atjeh. In datzelfde hoofdstuk zal er nog meer naar Nederland en de koloniale situatie specifiek gekeken gaan worden. Door middel van een korte militaire analyse van de Atjehoorlog is te beargumenteren dat de Atjehoorlog als een *Imperialkrieg* beschouwd mag worden; dat is nodig om het wetenschappelijke kader te legitimeren. Daarnaast zal de totstandkoming van het zogenaamde Van Heutsz-stelsel hierdoor helderder worden. De zogenaamde ethische periode in de koloniale geschiedenis kende namelijk een vergelijkbare ‘ethische’ ontwikkeling in de militaire strategie om Atjeh volledig onder Nederlands gezag te krijgen.¹⁵ Onder leiding van militair gouverneur J.B. van Heutsz (1851-1924) samen met islamkenner dr. C. Snouck Hurgronje (1857-1936) werd een strategie geformuleerd van het functionele geweld – geheel in lijn met de ethische politiek. Dit functionele geweld, ook wel de doctrine van het ‘chirurgische geweld’ of het Van Heutsz-stelsel genoemd, zal kort worden uitgelegd en

---

¹⁴ Koninklijke Militaire Academie (KMA), *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht der Inlandsche volken in Nederlands-Indië en de tegenover die volken in acht te nemen oorlogsgebruiken* (Breda 1904).

¹⁵ Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 166-167.

aangetoond zal worden dat er verbanden te zien zijn met de humanitaire idealen over oorlogsvoering die vooral na 1850 beginnen op te komen.¹⁶

Ten slotte is er de discrepantie tussen de theorie en de praktijk die in het vijfde hoofdstuk besproken wordt. De daadwerkelijke acties van het militaire ingrijpen in Atjeh bleken veel gewelddadiger dan vermeld in de officiële bronnen uit deze tijd. Talloze burgerslachtoffers werden gemaakt tijdens de verschillende expedities. Dit was ook de kern van het probleem; combattanten waren moeilijk te onderscheiden van non-combattanten in Atjeh. In de westerse begrippen werd de burgerbevolking onder de non-combattanten geschaard, in Nederlands-Indië was dat niet zo. Zelfs na 1904, het formele einde van de Atjehoorlog, bleven er voorvallen van excessief geweld tegen non-combattanten die niet rijmde met de internationale oorlogsregels. Onder het pseudoniem ‘Wekker’ publiceerde in het Haagse dagblad *De Avondpost* een oud-marechaussee-officier in 1907 een reeks artikelen die de misstanden van het Nederlandse economische en militaire beleid in (voornamelijk) Atjeh blootlegden. ‘Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh’ was de titel van deze reeks. Het is een perfect voorbeeld van de discrepantie tussen ideaal en praktijk.¹⁷ Door dit laatste hoofdstuk kan er eindelijk gekeken worden waarom het internationale oorlogsrecht zo slecht toe te passen was voor de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh.

Methode en tijdsafbakening

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van verschillende soorten secundaire literatuur en enkele primaire bronnen. De secundaire literatuur bestaat voornamelijk uit historische werken over de Atjehoorlog zelf. Sommige werken zijn beschrijvend en andere hebben een meer thematische benadering van het conflict. Daarnaast zijn er enkele boeken gebruikt die meer inzicht geven in de historisch-juridische context. Ten slotte is er ook gebruikt gemaakt van thematische literatuur die het koloniale geweld in een bredere academische context plaatst. Het primaire bronnenmateriaal is soms gebruikt ter ondersteuning van het betoog, en op andere plekken vormt het juist de basis van de argumentatie. Dit primaire bronnenmateriaal is allemaal Nederlandstalig en daarom is er zeer kritisch gekeken naar de betrouwbaarheid hiervan. De historische context moet altijd meegenomen worden bij het gebruik van

---

¹⁶ Petra Groen, ‘Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816–1941’, *Journal of genocide research* 14 (2012) 277-279 en 286-294.

¹⁷ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh* (’s Gravenhage 1907).

dergelijke bronnen. Het is bij deze methode dus belangrijk dat de secundaire literatuur en het primaire bronnenmateriaal continue aan elkaar getoetst worden. Er is tevens gebruik gemaakt van een corpus aan internationale wetten waarover in de verantwoording achterin dit onderzoek meer is terug te lezen.

De afbakening in tijd voor dit onderzoek zal daarmee van 1898 tot 1907. Natuurlijk zal er eerst een ontwikkeling geschetst worden van het internationale oorlogsrecht, een ontwikkeling die al enkele decennia voor de afgebakende periode wortels schoot. Ook een ontwikkeling van het geweld in Atjeh vanaf 1871 zal geschetst moeten worden. Ik wil echter vasthouden aan 1898 vanwege de invoering van de doctrine van het chirurgische geweld door Van Heutsz. Dit is een punt waar geweld opeens een menselijk aspect zou krijgen, en juist omdat dit zo verkeerd uitpakte is dit een mooi punt om eens te kijken naar dit spanningsveld. Daarnaast is bewust gekozen om te eindigen in 1907. In 1907 vond de Tweede Haagse Conferentie plaats waarin een hoop nieuwe oorlogswetten gecodificeerd werden. De focus zal echter liggen op de eerste jaren van het Van Heutsz-stelsel. De kritiek van Wekker zal daarmee het einde vormen van mijn onderzoek. Het concept van de *Imperialkrieg* zal verklaren waarom het internationale oorlogsrecht tot 1907 absoluut niet nageleefd kon worden in Atjeh, ondanks dat de Nederlandse krijgsmacht hier wel naar streefde.

1 *Imperialkrieg*

In dit hoofdstuk zal wat meer toelichting gegeven worden op het concept van de *Imperialkrieg*. Het begrip zal uiteengezet en nader toegelicht worden, alvorens het in dit onderzoek gebruikt kan worden. Door het definiëren van de *Imperialkrieg* probeert Walter een oorlogstype te beschrijven dat voor academici instinctief herkenbaar is, maar dat tegelijkertijd moeilijk te vatten en te begrenzen is. Aan de hand van zeven karakteristieken typeert hij de *Imperialkrieg*:¹⁸

1. De structurele ongelijkheid ten opzichte van de tegenstander. Op wapentechnisch, organisatorisch en juridisch vlak is een duidelijk onderscheid zichtbaar. Ook de

---

¹⁸ Dierk Walter, 'Imperialkrieg: Begriff, Erkenntnisinteresse, Aktualität (Einleitung)', in: Tanja Bühner, Christian Stachelbech en Dierk Walter (red.), *Imperialkriege von 1500 bis heute: Strukturen, Akteure, Lernprozesse* (Paderborn 2011) 9-10.

oorlogsdoelen en militaire kennis verschillen enorm. Er is sprake van een asymmetrische oorlog.

2. Er is sprake van een transcultureel element. Hierdoor ontstaat een wederzijds onbegrip. De dichotomie van een *Imperialkrieg* spreekt vaak over beschaving versus barbarij. Oriëntalisme vertroebelt het begrip voor de ander. Dit zal zo toegelicht worden.
3. De *Imperialkrieg* is vaak onbeperkt in tijd. Het is moeilijk te stellen wanneer er sprake is van oorlog en vrede. Er is geen duidelijk begin, noch een duidelijk einde.
4. Die onbeperktheid geldt ook op politiek en ruimtelijk vlak. Territoriale en politieke fronten zijn moeilijk af te bakenen. De grens tussen oorlogshandelingen en buitensporige gewelddaden is vaag. Het volkenrechtelijk kwalificeren van dit geweld is dan ook moeilijk.
5. De *Imperialkrieg* heeft de kenmerken van een zogenaamde kleine oorlog – *small wars*. Guerrilla en contraguerrilla staan centraal. Het ontbreekt aan grote veldslagen. In plaats daarvan is het conflict een aaneenrijging van schermutselingen, hinderlagen en overvallen. De *Imperialkrieg* is geen oorlog in de traditionele zin van het woord.
6. Vaak drijft de *Imperialkrieg* uit tot een totale oorlog. Burgerbevolking, infrastructuur, voedselbronnen en symbolische machtscentra zijn allemaal legitieme oorlogsdoelen geworden. De hele samenleving is een onderdeel geworden van de oorlog.
7. De imperiale oorlog is onbeperkt. Beestachtigheid en regelloosheid kenmerken een *Imperialkrieg*. De internationale oorlogswetten worden vaak niet nageleefd.

Voordat Walter zijn definitie formuleerde, zijn er andere benamingen geweest voor het type oorlog dat hij probeerde te vatten, die volgens hem allemaal niet omvattend genoeg waren. De ‘koloniale oorlog’ is een vaag en diffuus begrip. Het is erg afhankelijk van de tijdsperiode waar historici over spreken, en is vaak specifiek gericht op een veroveringsoorlog door een Europese grootmacht. De kolonisatieoorlogen van de Sovjet-Unie, Verenigde Staten of China lijken hierdoor vaak uitgesloten. De koloniale oorlog wordt te vaak beschreven als een *I know it when I see it*-oorlog.¹⁹

De term kleine oorlog – of guerrillaoorlog – beperkt zich tot het militaire aspect van het conflict. Er zijn bovendien voorbeelden te noemen waarbij een kleine oorlog niet per se asymmetrisch is. De partizanenoorlog in de Balkanlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog

---

¹⁹ Dierk Walter, ‘Asymmetrien in Imperialkriegen: Ein Beitrag zum Verständnis der Herkunft des Krieges’, *Mittelweg 36* (Hamburg 2008) 14-19.

werd als een guerrillaoorlog uitgevochten, maar van structurele verschillen tussen de twee vechtende partijen was geen sprake.²⁰ De asymmetrische aspecten van een oorlog zijn belangrijk. Walter stelt echter dat bij het onderzoeken van een *Imperialkrieg* het belangrijker is om deze symmetrische en asymmetrische aspecten te identificeren in plaats van te proberen een heel conflict als asymmetrisch te bestempelen.²¹

Het concept van een transculturele oorlog beperkt zich tot de culturele verschillen. Transculturele aspecten zijn echter wel alom vertegenwoordigd in een *Imperialkrieg*. Dit is een verraderlijk aspect omdat het onschuldig oogt. Culturele verschillen lijken zijn geen directe oorzaak te zijn voor het toepassen van excessief geweld. Culturele verschillen echter wel degelijk bijdragen aan het ontsporen van een conflict door wederzijds onbegrip, haat, of zelfs racisme.

Militair oriëntalisme

Dit zal ik nader verklaren door inzicht te geven in het oriëntalisme. Het oriëntalisme is een concept dat geconstateerd is door Edward Said. Hierbij stelde hij dat het Westen altijd het Oosten als idee heeft afgezet tegen zichzelf. Dit Oosten kan betrekking hebben op het Nabije Oosten – het Midden-Oosten – maar ook het Verre Oosten – Oost-Azië. Percepties van het Oosten hebben in het Westen altijd de overhand gehad in de beeldvorming van het Oosten. Het Westen heeft dus ondanks de grote interesse in het Oosten altijd maar ‘half’ gekeken.²²

Op het militaire vlak heeft deze perceptie van de oosterse cultuur het westerse beeld altijd vertroebeld. De westerse waarden worden gedefinieerd aan de hand van de veronderstelde Oosterse waarden. Het Westen definieerde zijn eigen manier van oorlogsvoeren over het algemeen als mannelijk, eervol en vooral ‘beschaafd’. Dit stond in contrast met de oosterse laffe, primitieve en ‘barbaarse’ manier van oorlogsvoeren, waarbij hinderlagen gebruikelijk waren. De oosterse mentaliteit stond vaak vast en was daarmee uitgesloten van westerse kenmerken; de ‘Ander’ werd gesimplificeerd.²³ Het Oosten vocht graag een oneerlijk gevecht;

---

²⁰ Walter, ‘Asymmetrien in Imperialkriegen’, 20-21.

²¹ Ibidem, 47-51.

²² Patrick Porter, *Military Orientalism: Eastern War Through Western Eyes* (Londen 2009) 13-19.

²³ Porter, *Military Orientalism*, 71.

het liefst vochten ze in overtal en doodden ze van afstand of maakten ze gebruik van ‘vrouwelijke’ wapens zoals gif.²⁴

Aan de ene kant had het Westen een grote fascinatie met het exotische Oosten. Desondanks is het volgens Said ook niet het gebrek aan interesse in de ‘Ander’, het is het probleem dat het Westen haar (vaak racistische) oordeel over het Oosten al gevormd had. Het wij-zij-denken staat centraal. Het Westen en het Oosten verschillen in oriëntalistische stereotypingen fundamenteel van elkaar. Het is deze veronderstelling van westerse superioriteit die vandaag nog steeds terug te zien is. De Amerikaanse historicus Victor David Hanson schreef in 2001 de bestseller *Carnage and Culture* dat oorspronkelijk uitkwam met de ondertitel: *Why the West has Won*.²⁵ Veel literatuur die voor het grote publiek geschreven wordt heeft nog steeds een oriëntalistische insteek waarin het Westen superieur is. De Amerikaanse *War on Terror* maakt gebruik van dezelfde dichotomie.²⁶

Imperialkrieg is volledig

Dat brengt ons terug bij Walter. Hij heeft dus vier begrippen aangehaald: de kleine oorlog, de koloniale oorlog, de asymmetrische oorlog, en de transculturele oorlog. Het zijn begrippen die volgens hem niet per se slecht zijn, ze zijn echter incompleet. *Imperialkrieg* is completer omdat het alle aspecten van de oorlog erbij betreft en zich niet beperkt tot een cultureel, militair, comparatief of historisch kader. De voorvallen van buitensporig geweld in Atjeh zijn voorbeelden van de brutaliteit en regelloosheid van het conflict. Alle eigenschappen die Walter benoemt zijn terug te vinden in de Atjehoorlog. Het begrip is bovendien toe te passen op meerdere conflicten waardoor comparatieve onderzoeken binnen dit kader mogelijk zijn. Daarmee is het concept van *Imperialkrieg* in dit onderzoek de beste werkdefinitie.²⁷

Uit de historische context en de onderzochte bron zal blijken dat er vanuit de Nederlandse kant een streven was deze oorlog juist wel aan regels te binden. Aan de hand van het concept *Imperialkrieg* kan de grote discrepantie tussen ideaal en praktijk verklaard worden. Praktische, transculturele en asymmetrische eigenschappen van de Atjehoorlog sluiten elkaar

---

²⁴ Porter, *Military Orientalism*, 191-198.

²⁵ Victor David Hanson, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power* (New York 2001).

²⁶ Porter, *Military Orientalism*, 54 en 143-146.

²⁷ Dierk Walter, ‘Imperialkrieg’, 1-12.

namelijk niet uit, en in de volgende hoofdstukken zal dan ook vaker terugverwezen worden naar enkele aspecten van Walter's definitie.

2 Het internationale oorlogsrecht

Om te kijken in hoeverre het internationale oorlogsrecht toegepast kon worden in Atjeh, zal er eerst een ontwikkeling van dit internationale oorlogsrecht geschetst worden. Daarbij is het essentieel om te weten in hoeverre dit oorlogsrecht rond 1900 reeds gecodificeerd was.

Volgens Groen was dit namelijk pas in beperkte mate het geval.²⁸ Dit hoofdstuk zal aantonen dat er wel degelijk een groot deel van het internationale oorlogsrecht gecodificeerd was omstreeks 1900. Vervolgens zal gekeken worden wat er schortte aan deze internationale oorlogswetten. De *Imperialkrieg* kenmerkt zich door het gebrek aan regels, kort zal ik toelichten waarom dit vaak zo is. Ten slotte is het in dit hoofdstuk van belang om te kijken of het internationale oorlogsrecht überhaupt wel gold en/of toepasbaar was in de koloniën. Het zal blijken dat het rond 1900 beter is om te spreken van een 'westers' oorlogsrecht in plaats van een internationaal oorlogsrecht.

Binnen het internationaal oorlogsrecht onderscheidt men twee vormen van recht. Enerzijds is er het recht dat zich bezighoudt met de voorwaarden voor het voeren van een gewapend conflict – het zogenaamde *jus ad bellum*. Anderzijds zijn er ook restricties aan het optreden van strijdende partijen ten tijde van oorlog: het *jus in bello*.²⁹ Bij dit onderzoek zal het *jus in bello* centraal staan. De gevallen van buitensporig geweld in Atjeh vinden namelijk plaats binnen de context van een oorlog.

In de verlichting werden de eerste stappen naar een gecodificeerd oorlogsrecht gezet. Er werd nagedacht over de definitie van het vijandschap. Het definiëren van de 'vijand' bleek lastig. Zo was er een groep die vond dat de gehele antagonistische staat beschouwd kon worden als 'vijand'. De andere kant vond juist dat de 'vijand' gebonden was aan strenge kwalificaties: 'vrouwen en kinderen zijn totaal anders dan de mannen die onder de wapenen zijn.'³⁰ De

---

²⁸ Groen, 'Een moordgeschiedenis', 61.

²⁹ R. Kolb en Hyde R., *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts* (2001) 9-29; Best, *Humanity in Warfare*, 8-16 en 45.

³⁰ Best, *Humanity in Warfare*, 55.

laatstgenoemde definitie zou tientallen jaren later de overhand krijgen bij de Eerste Geneefse Conventie in 1864.³¹

Ook de definitie van oorlogsnoodzaak werd voor het eerst bediscussieerd. Geleerden en politici werden het erover eens dat bijvoorbeeld het doden van een vijand die zich reeds had overgegeven niets bijdroeg aan het al dan niet winnen van een oorlog, en daarom wel als misdadig beschouwd mocht worden.³² De definitie van vijandschap en oorlogsnoodzaak zijn twee essentiële factoren waarmee de krijgsmacht in Nederlands-Indië ook problemen kreeg. In de volgende hoofdstukken over de inlandse oorlogsgebruiken en de Nederlandse aanpak in Atjeh zal hiernaar terugverwezen worden.

Enkele ontwikkelingen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw hebben de roep om een gecodificeerd internationaal oorlogsrecht versterkt. Technologisch, ideologisch en politiek waren er verscheidene redenen aan te wijzen waarom er in deze tijd wel animo was voor het hardmaken van een *jus in bello*. Een reeks oorlogen in het Westen versnelde dit proces.

Op het geopolitieke vlak was de waarschijnlijkheid groter geworden dat er een grote oorlog kwam. De Krimoorlog die van 1853 tot 1856 duurde was een ware katalysator voor het doorvoeren van de eerste rechten. Een alliantie van Fransen, Engelsen, Osmanen en Sardiniërs vocht op het schiereiland de Krim een bloedige oorlog tegen het Russische tsarenrijk.³³ Ook kort na de Eerste Geneefse Conventie was er de reeks oorlogen in het Westen de jaren 1860 en 1870: de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) die de Duitse eenwording verwezenlijkte en de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Deze grote conflicten toonden aan dat de kans in aanraking te komen met oorlogsgeweld voor jonge westerse mannen aannemelijk groter was geworden dan in de eeuwen daarvoor.³⁴ De dienstplicht was namelijk voor jonge mannen de standaard geworden in elke westerse grootmacht. De eerste aandachtspunten voor een

---

³¹ Martha Finnemore, 'Rules of War and Wars of Rules: The International Red Cross and the Restraint of State Violence' in: John Boli en George M. Thomas (red.), *Constructing World Culture: International Non-Governmental Organisations since 1875* (Stanford 1999) 158-159.

³² Best, *Humanity in Warfare*, 41-52.

³³ Geoffrey Parker (red.), *The Cambridge Illustrated History of Warfare: The Triumph of the West* (Cambridge 1995) 217-220.

³⁴ Parker, *Warfare*, 216-241.

gecodificeerd oorlogsrecht waren dan ook voornamelijk gefocust op de rechten die voor de combattanten zouden moeten gelden.³⁵

De universele rechten van de mens die sinds de verlichting een veelbesproken onderwerp waren, zorgden ervoor dat er anders aangekeken werd tegen de soldaat. In de tijd vóór de Franse Revolutie was de soldaat te verwaarlozen; soldaten bevonden zich onderaan de sociale ladder en werden behandeld door de legerleiding en de politiek alsof ze er niet toe deden. Door het invoeren van universele mensenrechten en het institutionaliseren van het leger veranderde de perceptie van de soldaat in de samenleving. Nationalistische en militaristische gevoelens in de negentiende eeuw zorgden er bovendien voor dat de soldaat hoger op de sociale ladder kwam te staan. Het thuisfront leefde mee en was letterlijk een nieuw front; de publieke opinie ging bij oorlogen een grote rol spelen.³⁶

Technologisch gezien waren er enorme stappen gezet op het gebied van oorlogsvoering. In de Krimoorlog waren bijvoorbeeld de musketten met een spiraalvormige, ‘getrokken’ loop verantwoordelijk voor de hogere mortaliteit. Vanaf een grotere afstand kon er nauwkeuriger geschoten worden. Aan het einde van de negentiende eeuw werd de zogenaamde dumddummunitie uitgevonden door de Engelsen in het Indiase plaatsje Dum Dum. Deze kogels waren vele malen dodelijker omdat zij fragmenteerden of uitzetten nadat deze hun doelwit geraakt hadden. Het repeeteergeweer en niet veel later het half- en volautomatische machinegeweer maakten in dezelfde periode hun opwachting op het slagveld. Met het repeeteergeweer was het mogelijk om in plaats van vier kogels, twintig kogels per minuut te vuren.³⁷ Het machinegeweer deed daar nog een schepje bovenop. Allemaal ontwikkelingen die de effectiviteit en dodelijkheid van wapens vergrootten. Technologisch gezien werden oorlogen dus letterlijk dodelijker.³⁸

Het was de Krimoorlog die het humanitaire balletje daadwerkelijk deed rollen. Zuster Florence Nightingale (1820-1910) was getuige van het oorlogsleed op de Krim. Gefrustreerd constateerde zij dat de meeste soldaten niet stierven door directe oorlogshandelingen maar door gebrekkige zorg voor hun verwondingen. Dat was in haar ogen een onnodig gegeven.

---

³⁵ Best, *Humanity in Warfare*, 147-157.

³⁶ Jakob Vogel, *Nationen im Gleichschritt: der Kult der "Nation in Waffen" in Deutschland und Frankreich, 1871-1914* (Göttingen 1997) 41.

³⁷ Hanson, *Carnage and Culture*, 283.

³⁸ Parker, *Warfare*, 242-244.

Ze was daarnaast wiskundig en statistiek begaafd en wist haar bevindingen overzichtelijk te presenteren. De Zwitserse filantroop Henri Dunant – in 1859 zelf getuige van de slag om Solferino, een veldslag tussen de Oostenrijkers en de Fransen – werd geïnspireerd door het werk van Nightingale. Onder leiding van de persuasieve Dunant werd in 1863 het Rode Kruis opgericht. Het Rode Kruis zou medische hulpverlening leveren op basis van zeven principes: menslievendheid, neutraliteit, onpartijdigheid, onafhankelijkheid, vrijwilligheid, eenheid en algemeenheid.³⁹

De oprichting van het Rode Kruis was de eerste stap naar een internationale wetgeving. Een jaar later – in 1864 – zou de Eerste Geneefse Conventie plaatsvinden met als doel het verbeteren van de zorg voor gewonde soldaten. De medische eenheden van een leger kregen een neutrale status. Het symbool van het Rode Kruis werd erkend als een neutraal symbool en moest als dusdanig benaderd worden. Het idee hierachter was dat een gewonde soldaat niet langer een actieve vijand betrof. Dit was een radicale verandering voor de contemporaine oorlogsvoering. De Eerste Geneefse Conventie was een westers succes; er bestond geen precedent voor een dergelijke internationale diplomatieke conventie. Twaalf vertegenwoordigers van verschillende West-Europese staten ondertekenden het verdrag, waaronder een vertegenwoordiger uit het Koninkrijk der Nederlanden. En binnen vijf jaar had bijna elke Europese staat zich aangesloten bij dit verdrag. Ook de Verenigde Staten van Amerika en het Osmaanse Rijk – die internationaal een grote rol speelden – hadden zich binnen deze vijf jaar achter dit verdrag geschaard.⁴⁰ Achterin is een bijlange met de volledige lijst met landen die de dit verdrag ondertekend en geratificeerd hebben.⁴¹

Het oorlogsrecht beleefde van 1870 tot 1914 zijn hoogtijdagen. Het was nog nooit eerder zo enthousiast en uitgebreid besproken. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de basis voor het moderne recht reeds gelegd. Niet langer keken de denkers van deze tijd terug naar klassieke of middeleeuwse rechtsgeleerden in de hoop daar lering uit te trekken. Het Westen kwam in een stadium waarin het moderne recht centraal zou komen te staan. Nadat de eerste stappen met de oprichting van het Rode Kruis en de Eerste Geneefse Conventie waren gezet,

---

³⁹ Finnemore, 'Rules of War and Wars of Rules', 149-168.

⁴⁰ Ibidem, 158-159.

⁴¹ Zie appendix 1.

zou het *jus in bello* in de decennia daarna met de Haagse Conferenties nog meer vorm krijgen.⁴²

Een kleine kanttekening die niet genegeerd mag worden is de Lieber Code. Veel van artikelen die in de Haagse Conferenties van 1899 en 1907 opgenomen werden, vonden hun inspiratie in deze zogenaamde Lieber Code. Deze instructie was door president Abraham Lincoln (1809-1865) in 1863 tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog getekend. Het was een richtlijn die ervoor bedoeld was de burgerbevolking tijdens de burgeroorlog te beschermen tegen het oorlogsgeweld. De code is vernoemd naar de Duits-Amerikaanse rechtsgeleerde Franz Lieber en bestond uit 157 artikelen. De Lieber Code was een voorbeeld van het beperken van oorlogsgeweld binnen de nationale grenzen. De oorlogsgebruiken verschilden tot het einde van de negentiende eeuw per gebied.

Essentieel voor dit onderzoek is het om nu precies na te gaan wat er precies internationaal gecodificeerd was. Een korte omschrijving van het daadwerkelijke corpus aan oorlogswetten rond 1900 zal hier volgen. Het fysieke resultaat van de Eerste Geneefse Conventie was een internationaal gecodificeerde wet genaamd: *Amelioration of the Condition of the Wounded on the Field of Battle*.⁴³ Deze eerste conventie stond zoals hiervoor genoemd geheel in het teken van het Rode Kruis. Het resultaat waren tien artikelen die vooral erkenning van de neutraliteit van het Rode Kruis verwezenlijkten, maar ook al voorzichtig spraken over de legitimiteit van oorlogshandelingen. Echter, de Eerste Haagse Conferentie in 1899 was een stuk productiever. Maar liefs vier verschillende conventies werden gecodificeerd. De eerste drie conventies bestonden uit meer dan 150 nieuwe wetsartikelen in totaal, waarvan meer dan de helft het *jus in bello* betrof. De vierde conventie bestond uit drie uitgebreide declaraties over de specifieke regelgeving omtrent nieuwe wapens.⁴⁴

Twee voor dit onderzoek belangrijke speerpunten van de eerste internationale oorlogswetten luiden als volgt: het duiden van het verschil tussen combattanten en non-combattanten en de rechten die hieraan verbonden waren; en het kenmerken van oorlogsnoodzaak en daarmee zorgen dat het oorlogsgeweld beperkt wordt tot gevallen van oorlogsnoodzaak. Kort

---

⁴² Geoffrey Best, 'Peace conferences and the century of total war: the 1899 Hague Conference and what came after', *Chatham House: International Affairs* (Londen 1999) 620.

⁴³ Finnemore, 'Rules of War and Wars of Rules', 156-158.

⁴⁴ Arthur Eyffinger, *The 1899 Hague peace conference: the parliament of man, the federation of the world* (Den Haag 1999) 438-447.

empirisch onderzoek wijst uit dat in de eerste conventie van de Eerste Haagse Conferentie, *Hague II - Laws of War: Laws and Customs of War on Land*, de eerste drie artikelen expliciet spreken over het definiëren van combattanten en non-combattanten. In het verlengde daarvan zijn er nog eens zestien artikelen die de rechten van krijgsgevangenen duiden. Uit deze rechten kan men ook nog verschillende criteria deduceren. In dezelfde conventie zijn zes artikelen te vinden die te maken hebben met noodzakelijk geweld en geweld dat niet onder de oorlogsnoodzaak valt.⁴⁵

Vooralsnog is het belangrijk om te weten dat er daadwerkelijk een grote mate van codificatie was sinds 1899. Ook is het essentieel om te weten dat Nederland deze nieuwe oorlogswetten vanaf het begin erkende. Toch kenden deze internationale oorlogswetten ernstige beperkingen. Een zwakke plek van deze nieuwe internationale oorlogswetten was dat het was opgesteld voor en door westerse mogendheden. Het is geschreven in de context van de grote oorlogen op het Europese en Noord-Amerikaanse vasteland, waarbij er altijd sprake was geweest van een conflict tussen twee westerse naties.

Na de volledige conventies van Genève en Den Haag (alleen 1899) er op nageslagen te hebben, blijkt bovendien dat in geen enkel artikel gesproken wordt over de positie van koloniën en het oorlogsrecht dat tegen hen zou moeten gelden. Sterker nog, er wordt gesteld dat het recht geldt voor ‘beschaafde volken’. Er was ontzettend veel ruimte voor interpretatie of Atjeh wel aan die eis voldeed. Over het algemeen werden koloniën daar namelijk niet onder geschaard. De zwarte plekken in dit corpus werden dus door elke natie zelf ingevuld.⁴⁶

Ten slotte was de grootste zwakte van dit nieuwe internationale oorlogsrecht dat er niemand was die de handhaving van de wetten controleerde. Wanneer er sprake was van een oorlog tussen twee moderne staten die de oorlogswetten ondertekend hadden kon er sprake zijn van wederzijdse controle. Internationaal oorlogsrecht kan alleen gelden als dat dit door beide partijen erkent worden. Koloniale conflicten konden echter vaak als binnenlandse conflicten beschouwd worden. Er was geen overkoepelende instantie zoals de Verenigde Naties die controleerde en kon ingrijpen. Overtreden van deze oorlogswetten was in de kolonies bijna

---

⁴⁵ Zie Verantwoording achterin.

⁴⁶ Groen, ‘Een moordgeschiedenis’, 47.

gegarandeerd zonder consequenties. Hierdoor was het – opnieuw – aan de staat zelf in hoeverre deze wetten nageleefd werden.⁴⁷

Een *Imperialkrieg* heeft bovendien als kenmerk dat het oorlogsrecht er in de praktijk niet gehanteerd wordt.⁴⁸ Hier zal duidelijk worden dat *Imperialkrieg* en het internationale oorlogsrecht niet samengaan. De drie zwakke plekken van het oorlogsrecht omstreeks 1900 – de westerse oorsprong, de grote ruimte voor interpretatie en het gebrek aan controle – zullen uiteraard meespelen bij deze verklaring. Hierdoor kan later verklaard worden waarom er in Atjeh zoveel ruimte was voor gewelddadige excessen.

In een *Imperialkrieg* zijn vaak kenmerken te vinden van een asymmetrische oorlog. Ten tijde van het modern imperialisme streefden de westerse grootmachten naar het creëren van een zo groot mogelijk imperium. Dit was een politiek doel dat verwezenlijkt moest worden. De vijand erkende het internationale oorlogsrecht bovendien meestal niet, vaak hielden zij er hun eigen oorlogsgebruiken op na – dit zal in Atjeh ook blijken. De vorm waarin een *Imperialkrieg* uitgevochten werd, was bovendien geen garantie voor westers succes. Als het op conventionele oorlogsvoering aankwam, dan was het Westen superieur. Een *Imperialkrieg* mondde echter vaak uit in een lastig te winnen guerrillaoorlog, waarbij het onderscheid tussen combattant en non-combattant vaak lastig te zien was. Deze twee factoren alleen al waren een dodelijke combinatie: een oorlog die gewonnen moet worden, maar die in de praktijk onmogelijk te winnen lijkt. Het was een veelvoorkomend oriëntalistisch idee dat een *small war* gewonnen moest worden door hardhandig imperiaal optreden. Dit idee is oriëntalistisch, omdat er wordt uitgegaan van een zekere barbaarsheid van de vijand. Een barbaar kan niet met de zachte hand opgevoed worden, die moeten hard aangepakt worden.⁴⁹

Het transculturele aspect van een *Imperialkrieg* gooide nog meer olie op het vuur. Het was in de negentiende eeuw namelijk een oorlog in het teken van vooruitgang en beschaving. Het verliezen van een oorlog tegen een ‘inferieure’ vijand zou tot veel internationaal gezichtsverlies leiden. In 1896 verloren de Italianen een slag tegen de Ethiopiërs bij het plaatsje Adowa. Voor Italië was dit de grootste ramp in de koloniale geschiedenis. In heel

---

⁴⁷ Knut Ipsen, ‘Perspectives of International Humanitarian Law’, in H.J. Heintze en Thielbörger, P.(red.) *From Cold War to Cyber War: The Evolution of the International Law of Peace and Armed Conflict over the last 25 Years* (New York 2016) 17.

⁴⁸ Walter, ‘Imperialkrieg’, 10-11.

⁴⁹ Porter, *Military Orientalism*, 40-41.

Europa werd met verbazing toegekeken en vroeg men zich af hoe dit had kunnen gebeuren. Om dit te verklaren werden de Ethiopiërs vanaf toen gezien als een westerse macht. Ethiopiërs waren eigenlijk blanken, die door de equatoriale zon bruin geworden waren.⁵⁰

De *Imperialkrieg* was dus tegen het einde van de negentiende eeuw een oorlog die voor de westerse grootmachten niet op de conventionele manier gewonnen kon worden, maar die absoluut wel gewonnen moest worden. Bovendien hadden de strijdende partijen vaak niet dezelfde gebruiken en rechten tijdens een oorlog. Doordat het internationaal oorlogsrecht een westerse uitvinding was en ruimte voor interpretatie bood, werd dit recht in de koloniën al snel ondergeschikt gesteld aan de politieke noodzaak.

Het is belangrijk om het volgende te concluderen na dit hoofdstuk: allereerst moet benadrukt worden dat het internationale oorlogsrecht – in tegenstelling tot wat Groen beweert – wel degelijk uitgebreid gecodificeerd was. Dit blijkt uit de omvang van dit corpus. Inhoudelijk waren er ook verschillende artikelen aan te wijzen die de excessen in Atjeh als oorlogsmisdaden zouden omschrijven. Toch haperde er aan deze internationale oorlogswetten het een en ander. Ten eerste was het een corpus opgesteld door en voor westerse mogendheden. Ten tweede waren er nog veel zwarte vlekken die ruimte voor interpretatie boden over de geldigheid van deze wetten in koloniën. Ten derde was er daardoor een gebrek aan controle; hoewel het internationale oorlogsrecht juridisch gecodificeerd was, leken de koloniale oorlogen een binnenlandse aangelegenheid. Niemand kon ervoor zorgen dat deze wetten ook daadwerkelijk nageleefd werden. Hierdoor waren internationale oorlogswetten voor het eerst zorgvuldig gecodificeerd, maar voor de koloniale praktijk bleken zij vooral afhankelijk van de interpretatie van de kolonisator. Het is daarom beter om rond 1900 te spreken over een ‘westers’ oorlogsrecht, dan over een internationaal oorlogsrecht. Ten slotte is het belangrijk om te noteren dat een *Imperialkrieg* rond 1900 voor westerse landen – die het moesten hebben van een conventionele manier van oorlogsvoering – moeilijk te winnen viel. Het waren echter deze oorlogen, die ontzettend belangrijk waren om te winnen vanwege de imperialistische noodzaak en het voorkomen van internationaal gezichtsverlies.

---

⁵⁰ Porter, *Military Orientalism*, 37.

3 De inlandse oorlogsgebruiken

De inlanders in Atjeh hielden er zo hun eigen oorlogsgebruiken op na. Het is lastig om de precieze oorlogsgebruiken van hen na te gaan. Belangrijker voor dit onderzoek is de perceptie van dit inlandse oorlogsrecht dat de Nederlanders hadden. In dit hoofdstuk zal onderzocht worden op welke manier de Nederlandse krijgsmacht aankeek tegen de inlandse oorlogsgebruiken. Het zal blijken dat militair oriëntalistische vooroordelen vaak de overhand gehad hebben in de Nederlandse beeldvorming van de inlandse oorlogsvoering. Het transculturele aspect van een *Imperialkrieg* helpt met verklaren waarom het internationale oorlogsrecht niet kon gelden in Atjeh.

Dat dit transculturele aspect ook van toepassing was op de Atjehoorlog, blijkt uit het militair educatieve boekje: *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht der Inlandsche volken in Nederlands-Indië en de tegenover die volken in acht te nemen oorlogsgebruiken* dat in 1904 door de KMA werd uitgebracht. Het is geschreven onder toezicht van eerste-luitenant der artillerie van het Indische Leger, J.C. Pabst (1873-1942), die sinds 1902 over deze stof doceerde.⁵¹ Dit doceerde hij dus voornamelijk in Nederlands-Indië aan officieren van het KNIL.

‘In beginsel behoort men dus ook tegenover hem [de inlandse vijand] de oorlogsgebruiken van de beschaafde volken te volgen.’⁵² Echter is in deze bron terug te lezen dat er enkele uitzonderingen zijn. Dat Nederland hier te maken had met een onbeschaafde natie blijkt al snel:

Waar in meer beschaafde Mohammedaansche rijken de “heilige oorlog” slechts eene leus blijft om in sommige kringen deelneming en offervaardigheid op te wekken, ging men in Atjèh werkelijk van de op geloofshaat gegronde leer van den djihâd uit.⁵³

Zoals in de hoofdstukken hiervoor besproken gold het nieuwe internationale oorlogsrecht – zoals vastgesteld in de Eerste Haagse Conferentie – alleen bij een oorlog tussen ‘beschaafde naties’, al was het alleen al omdat een inheemse tegenstander zich niet aan het

---

⁵¹ Groen, ‘Een moordgeschiedenis’, 51.

⁵² KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 12.

⁵³ *Ibidem*, 3.

wederkerigheidsprincipe zou houden.⁵⁴ Volgens dit officiële militaire document was Atjeh geen beschaafd volk. Bovendien waren Atjeeërs religieuze fanatici.

Daarnaast hield de inlandse bevolking er zo haar eigen oorlogsgebruiken op na. Deze waren deels gebaseerd op het gewoonterecht, de *adat*, en deels op het *Mohamedaans* recht. Dit islamitische recht had overigens wel de overhand in Atjeh. Op een soort oriëntalistische wijze werd er met enige fascinatie over de inlandse vijanden gesproken. Het geloof was een ‘krachtige hefboom’ om het volk tegen de Nederlanders te mobiliseren.⁵⁵ Onder het mom van de Heilige Oorlog, de *Prang Sabil*, was zowel de gemeenschap als ieder islamitisch individu verantwoordelijk voor het verjagen van de ongelovige kolonisator. De godsdienst werd geëxploiteerd in Atjeh, maar er wordt gefascineerd aan toegevoegd dat: ‘echter moet erkend worden, dat de leer van den heiligen oorlog hier een hechten steun vond in het volkskarakter en in de meest populaire bestanddeelen van den godsdienst.’⁵⁶ Geloof en *adat* gingen nergens zo goed samen als in Atjeh. Dat maakte de Atjeeërs in de ogen van de Nederlanders des te gevaarlijker.

Bij het beschrijven van de inlandse oorlogsgebruiken werd duidelijk dat er fundamentele verschillen waren met het westerse oorlogsrecht. Het asymmetrische aspect van de *Imperialkrieg* komt hier duidelijk terug. Het verklaren van excessen kan mede worden verklaard door de inlandse begrippen van combattant en non-combattant:

Het scherpe onderscheid, dat het volkenrecht maakt tusschen de gewapende macht van den Staat en de burgerbevolking, kennen de Inlandsche volken in Nederlands-Indië niet. Hunne strijdkrachten worden gevormd door het te wapen geloopte volk, dat zich, min of meer talrijk, verzamelt om zijne hoofden, die den oorlog of het verzet leiden... In hunne onderlinge oorlogen maken de Inlandsche volken dan ook geen onderscheid tusschen deelnemers en niet-deelnemers.⁵⁷

Zowel het internationaal oorlogsrecht als Van Heutsz met zijn chirurgische geweld – waarover later meer – legde bijzonder veel nadruk op het maken van een onderscheid tussen combattant en non-combattant. De Nederlands-Indische soldaten kregen echter te horen dat ze te maken hadden met een vijand die dat onderscheid niet maakt. Mannen, vrouwen en

---

⁵⁴ Groen, ‘Een moordgeschiedenis’, 47.

⁵⁵ KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 2-3.

⁵⁶ *Ibidem*, 3.

⁵⁷ *Ibidem*, 5.

kinderen zijn allemaal onderdeel van de strijd tegen de vijand. Daarmee oogden de inlandse legers vaak in de ogen van de Nederlanders ongeorganiseerd. Het volk te wapen vecht zelf.

Krijgsgevangenen nemen doen de inlanders niet. Vijanden worden vaak al dan niet direct ‘ter dood gebracht, na somtijds op de wreedaardigste wijze gemarteld te zijn.’⁵⁸ En waar de vijand geen kwartier verleende, daar werd ‘capitulatie’ ook ten zeerste afgeraden. Zelfs wanneer een soldaat zich overgeeft en tot een overeenkomst komt met de inlanders, is hij nog niet zeker van zijn lot, zo luidt het advies. Ook hier is de dichotomie van barbarij tegenover beschaving van toepassing. De inlander wordt hier neergezet als een onbetrouwbare, barbaarse vijand. Dit zijn de oriëntalistische beschrijvingen waar eerder aan is gerefereerd in hoofdstuk 1.⁵⁹

Vergelijk deze met bijvoorbeeld artikel 35 van de Eerste Haagse Conferentie die stelt dat men zich moet overgeven op basis van ‘military honor’.⁶⁰ Dit laat precies zien waarom deze oriëntalistische beschrijvingen van de vijand de toepassing van een internationaal oorlogsrecht in de weg staan. Aan de ene kant wordt gesproken van een barbaarse vijand, en aan de andere kant kun je er dus niet van uit gaan dat zij een bepaalde militaire eer naleven.

Sommige oriëntalistische stereotypen over Atjeeërs worden echter ook in de bron ontkracht. Deze hebben betrekking tot het verminken van lijken en het gebruik van vergiftigde wapens. In de eerste vijftwintig jaar van de Atjehoorlog, kwam het nog weleens voor dat Nederlandse soldaten de hoofden afhakten van gedode vijanden. Dit deden ze om twee redenen: ten eerste waren ze in de veronderstelling dat de Atjeeërs dit ook deden, gevallen Nederlandse soldaten werden dus altijd meegenomen van het slagveld. Ten tweede waren de Nederlanders in de veronderstelling dat de afgehakte hoofden ervoor zorgden dat de moslims, *muzelmannen*, op deze manier niet in de hemel zouden komen. Beide veronderstellingen zijn volgens deze bron onjuist: de Islam verbood het verminken van lijken, maar de toestand van het lijk van de *sjahid*, martelaar, had geen invloed op zijn toegang tot de hemel.⁶¹ Het onthoofden zal geen zin hebben,

---

⁵⁸ KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 6.

⁵⁹ Porter, *Military Orientalism*, 39-43.

⁶⁰ Artikel 35, *Laws and Customs of War on Land* (Den Haag 1899) zie appendix 4.

⁶¹ KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 14.

[...] want aldus zou de mensch Allah's almachtigen wil krachteloos maken, terwijl de marteldood, die de rechtstreekse aankomst van de martelaar bij Allah ten gevolge heeft, wel niet zonder verminking zal plaats hebben.⁶²

Allah was almachtig en de mens kon met een verminking de martelarenstatus niet ongedaan maken.

Het inlandse gebruik van vergiftigde wapens tegen de Nederlanders is een fabeltje volgens deze bron. Aanvankelijk was men bang dat de inlanders drinkwater en zelfs vruchten zouden vergiften. Volgens deze bron is er geen enkel voorbeeld van dat hier ooit sprake van is geweest. Wel is het gebruikelijk dat krissen en lansspitsen worden bestreken met een mengsel van arsenicum en limoensap om de roest tegen te gaan. Dit maakte de toegebrachte wonden wel degelijk dodelijker zonder dat dit met opzet gedaan werd. 'Alleen bij de Dajak's op Borneo is het gebruik van vergiftigde pijlen de regel.'⁶³

Verder kenden de inlandse oorlogsgebruiken veelal overeenkomsten met de westerse oorlogsgebruiken. Naast de witte vlag, erkenden de inlanders ook nog andere symbolen van vredelievendheid. Gijzelaars werden, in tegenstelling tot krijgsgevangenen, altijd naar behoren behandeld. Dit was geheel

[...] in overeenstemming met het Mohammedaansche recht, dat het dooden van gijzelaars verbiedt, zelfs wanneer de partij, die ze gegeven heeft, zich aan woordbreuk schuldig maakt.⁶⁴

De solidaire aansprakelijkheid was voor de inlanders een bekend begrip. In het Westen werd dit over het algemeen niet erkend, maar het kwam af en toe voor. Dit solidariteitsprincipe hield in dat als '...uit den een of anderen kampong op onze patrouilles of colonnes geschoten, dan stelle men den geheelen kampong daarvoor verantwoordelijk.'⁶⁵ De inlanders maakten zelf gebruik van deze principes, dus vonden de Nederlanders dat zij daar ook gebruik van konden maken.

De Nederlandse perceptie van de inlandse oorlogsgebruiken werd vaak door oriëntalistische vooroordelen bewerkstelligd. De KMA-richtlijnen van 1904 laten echter zien dat de

---

⁶² KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 14-15.

⁶³ *Ibidem*, 10-11.

⁶⁴ *Ibidem*, 9-10.

⁶⁵ *Ibidem*, 16-17.

Nederlandse krijgsmacht aan de ene kant heel veel overeenkomsten zag met het nieuwe internationale oorlogsrecht, hoewel er aan de andere kant met afschuw gesproken werd over de barbaarse methoden en het religieus fanatisme. De bron laat ook zien dat de inlanders soms juist veel beschaafder waren in hun manier van oorlogsvoeren dan soms gedacht werd. Met het internationale oorlogsrecht in het achterhoofd lijkt er desondanks geen goede plek te zijn voor de toepassing van deze rechten in Atjeh.

4 Nederland en oorlogsrecht ten tijde van de Atjehoorlog

In dit hoofdstuk zal eerst een schets gemaakt worden van de militaire ontwikkeling van de Atjehoorlog. Vervolgens zal onderzocht worden hoe de Nederlandse krijgsmacht dacht dat het westerse oorlogsrecht te hanteren was in Atjeh. Tezamen kunnen zij een juridische en militaire context schetsen waarbinnen de excessen hebben plaatsgevonden. Om de uitingen van buitensporig geweld te verklaren zal er dus als eerste grondig gekeken worden naar de oorlog in Atjeh en de problemen die dit conflict met zich meebracht voor de Nederlandse krijgsmacht. Een ontwikkeling van de oorlog en de toegepaste militaire strategie tijdens het conflict zal deze problemen van deze oorlog verhelderen. Het is daarnaast om twee redenen belangrijk om inzicht te verschaffen in de manieren waarop de Nederlanders in dertig jaar tijd geprobeerd hebben de Atjeeërs te overheersen. Ten eerste toont deze ontwikkeling nog beter aan dat de Atjehoorlog een *Imperialkrieg* is. Ten tweede verklaart het hoe de leer van het functionele geweld ten tonele verscheen. Daarna wordt er pas gekeken naar de richtlijnen die de Nederlanders hanteerden in Atjeh. Er zal blijken dat het ideaal van dit recht niet rijmt met de praktische toepassing ervan in Atjeh. Deze discrepantie zal vervolgens uiteengezet en verklaard worden.

Halverwege de negentiende eeuw wilden de Nederlanders de gehele Indische Archipel veroveren. Atjeh was bovendien na de opening van het Suezkanaal van een groot economisch belang geworden. Het sultanaat zou zich echter niet snel overgeven.⁶⁶ Van 1873 tot formeel 1904 zouden de Nederlanders oorlog voeren in Atjeh. De Atjehoorlog was een groot militair-strategisch experiment voor de Nederlandse krijgsmacht.⁶⁷ Het zal blijken dat de

---

⁶⁶ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 24-31, 71.

⁶⁷ Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 284.

ontwikkeling van de militaire aanpak in Atjeh in zowel het Nederlandse thuisland als in de Nederlands-Indische kolonie veel discussies heeft veroorzaakt.

De eerste Atjeh-expeditie (1873) mondde uit in een mislukking. Al snel werd duidelijk dat de Nederlanders zich op twee vlakken vergist hadden: ten eerste was de macht van de sultan in de afgelopen decennia ernstig verzwakt. Atjeh was niet één centraal bestuurd gebied, maar een lappendeken aan sub-staatjes onder leiding van prinses of religieuze leiders. Ten tweede hadden de Nederlanders de vechtlust van de Atjeeërs ernstig onderschat.⁶⁸ Een tweede expeditie waarbij de Nederlanders zwaarder uitgerust waren bleek wel succesvol. Kutaraja werd nu wel veroverd, maar de kraton – het paleis van de sultan – was reeds verlaten.⁶⁹ Bestuurlijk hadden de Nederlanders dus niks gewonnen in Atjeh. Zoals vermeld was de macht van de sultan in de voorafgaande decennia enorm geslonken. De kleinere sub-staatjes bleven nog steeds in oorlog met de Nederlanders. De bevelhebber van de tweede expeditie (1873-1874), generaal Jan van Swieten (1807-1888), besloot niet verder op te trekken omdat hij bang was voor een slopende guerrillaoorlog die de Nederlanders niet konden winnen. Er werd een verdedigingslinie om de kraton gebouwd en geprobeerd te onderhandelen met de verschillende krijgsheren en religieuze leiders. Het beleid van Van Swieten was een beleid van *appeasement*. In de praktijk toonden slechts weinige krijgsheren en leiders in Atjeh zich bereid samen te werken met de Nederlanders. Vele bleven zelfs vijandig en bleven de Nederlandse posities aanvallen.⁷⁰

Van Swieten's strategie van *appeasement* werkte dus slecht. In 1878 werd door de gouverneur-generaal opdracht gegeven aan de nieuwe militaire gouverneur te Atjeh, generaal Karel van der Heijden (1826-1900), om weer in de aanval te gaan. Letterlijk werd er opdracht gegeven voor een 'voorbeeldloze tuchtiging'.⁷¹ De vijand werd extreem hard aangepakt, maar bijzonderder is dat het gewone volk minstens zo hard aangepakt werd. In deze periode werden naar schatting 400 tot 500 dorpen platgebrand, ongeveer 30.000 Atjeeërs – 6% van de totale bevolking – vonden de dood. De offensieve strategie in combinatie met de tactiek van de

---

⁶⁸ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 93.

⁶⁹ Ibidem, 93-102.

⁷⁰ Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 284.

⁷¹ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 125.

verschroeide aarde was echter vanuit Nederlands oogpunt bijzonder succesvol. In 1880 was geheel Atjeh onder Nederlands gezag.⁷²

In deze periode van de Atjehoorlog is de problematiek herkenbaar waar bij het formuleren van het internationale oorlogsrecht veel aandacht naar ging: het maken van een onderscheid tussen combattanten en non-combattanten. Dit onderscheid bleek in Atjeh door de guerrillatactieken van de Atjeeërs moeilijk te maken. De Eerste Haagse Conferentie had ten tijde van de expedities van Van der Heijden nog niet plaats gevonden dus de Nederlanders hier beschuldigen van het overtreden van het internationale oorlogsrecht is een anachronisme. Wel is het tekenend voor de problemen waar de Nederlanders mee worstelden bij het veroveren van Atjeh: een guerrillaoorlog is met conventionele oorlogsvoering bijna onmogelijk om te winnen.

In Nederland zelf werd er lang en breed gediscussieerd over welke oorlogsgebruiken geldig waren in Atjeh. De *Imperialkrieg* bracht de nodige kwesties met zich mee: humaniteit tegenover politieke of militaire noodzaak. Het verschil tussen de aanpak van Van Swieten en die van Van der Heijden was een punt van discussie. Van Swieten was er een voorstander van dat een ‘beschaafde natie’ zoals Nederland als voorbeeld moest dienen voor een ‘onbeschaafde natie’ zoals Atjeh. Daarmee wilde hij zeggen dat hij vond dat de westerse oorlogsgebruiken van die tijd ook moesten gelden voor de koloniën. Aanhangers van Van der Heijden moesten daar niks van hebben. Zij stelden dat die oorlogsgebruiken gebaseerd waren op Europese situaties waarbij sprake was van een conflict tussen twee beschaafde naties. Atjeh was geen beschaafde natie in hun ogen, en de inlanders waren minstens zo onbeschaafd.⁷³

De vrede in Atjeh duurde niet lang; in 1883 werd de guerrillastrijd tegen de Nederlanders voortgezet. De Nederlandse krijgsmacht werd gedwongen om de verdedigende stellingen in te nemen. Tien jaar lang hielden ze de verdedigingslinie in stand. In 1893 probeerden de Nederlanders met behulp van Atjeese bondgenoten een doorbraak te forceren. Dit mislukte echter gigantisch, en het grootste deel van de vers gerekruteerde Atjeeërs sloot zich in 1896 opnieuw aan bij het Atjees verzet. Generaal J.A. Vetter (1837-1907) zou de strafexpeditie tegen de opstandelingen leiden. Vetter had zichzelf op het gebied van strafexpedities vlak daarvoor al bewezen bij de gewelddadige Lombokexpeditie in 1894, waarbij het verraad van

---

⁷² Groen, ‘Colonial warfare and military ethics’, 284-285.

⁷³ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 130-133; Groen, ‘Colonial warfare and military ethics’, 285.

de radja van Lombok gewroken werd. Deze keer werd de Atjehvallei in korte tijd gestraft: het aantal slachtoffers van deze expeditie lag rond 2.000 en de vijandelijke kampongs werden tot op de grond toe afgebrand.⁷⁴

In de jaren 1880 leefde het nationalisme en imperialisme op in de meeste West-Europese landen. De grootmachten werden mede door de Conferentie van Berlijn (1884-1885) nog meer geprikkeld om een imperium te bouwen.⁷⁵ Deze gevoelens leefden in Nederland ook op. Vandaar dat de onzekere situatie in Atjeh een doorn in het oog was voor de Nederlandse imperialisten. Voordat de gehele Indische archipel onder Nederlands gezag kon staan, moest de oorlog in Atjeh in Nederlands' voordeel worden beslist.⁷⁶

Na de zware strafexpeditie onder leiding van Vetter in 1896, moest er een duurzame oplossing komen tegen de guerrillaoorlogsvoering. Het werd islamist Snouck-Hurgronje en kolonel Van Heutsz toevertrouwd een oplossing te vinden. Snouck-Hurgronje, naar het schijnt zelf een moslim, had in vanaf juli 1891 tot februari 1892 onderzoek gedaan naar de samenleving in Atjeh.⁷⁷ Zijn boek uit 1893, *De Atjehers*, zorgde ervoor dat het stereotype beeld dat de Nederlanders van de Atjeeërs hadden voor het eerst veranderde.⁷⁸ Hij was tot de conclusie gekomen dat de religieuze leiders, de *oelama*, de leiding hadden over de Atjeese guerrillastrijders. Het was deze groep van oelama die volgens hem dan ook het hardst aangepakt diende te worden. Van Heutsz was volgens Snouck-Hurgronje de aangewezen man om deze beslissende slag te leveren. In 1893 had hij al laten weten een tegenstander te zijn van de defensieve aanpak in combinatie met strafexpedities.⁷⁹ Aan de ene kant was dat omdat hij het een onbeschaafde tactiek vond, maar belangrijker nog was dat het in zijn ogen contraproductief was. Deze manier van represailles motiveerden de vijand alleen maar meer tegen de Nederlanders. Van Heutsz prefereerde een doelgerichte, offensieve strategie.⁸⁰

Vanaf 1898 tot 1904 was Van Heutsz civiel en militair gouverneur van Atjeh, waarbij Snouck-Hurgronje hem adviseerde. Van Heutsz introduceerde zijn nieuwe offensieve strategie die later bekend is komen te staan als de leer van het 'chirurgische geweld'. Deze

---

⁷⁴ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 203-208; Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 286.

⁷⁵ H.L. Wesseling, *Verdeel en heers: De deling van Afrika 1880-1914* (Leiden 1991)147-153 en 159-165.

⁷⁶ Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 286.

⁷⁷ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 187.

⁷⁸ *Ibidem*, 78.

⁷⁹ Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 286-287.

⁸⁰ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 186-198.

strategie paste bij de bijna gelijktijdig afgeroepen ‘ethische politiek’ die in Nederlands-Indië vanaf 1901 gevoerd werd, waarbij toenmalig minister-president Abraham Kuyper (1838-1920) meende dat Nederland de christelijke roeping had de ‘voogdij’ te voeren over de onmondige inlanders.⁸¹ Op militair gebied moest er niet langer een blinde vergeldingsdrang worden toegepast zoals Vetter dat kort daarvoor deed. Het was juist de kunst geweld te doseren en zeer precies en functioneel toe te passen, op een meer humane wijze. De aanvallen zouden door goed uitgeruste, mobiele eenheden uitgevoerd worden: het Korps Marechaussee. Het was een strategie die wij vandaag de dag als contraguerrilla zouden bestempelen. Essentieel voor een succesvolle contraguerrilla was het verkrijgen van inlichtingen. Daarmee waren de Nederlanders afhankelijk van de inlandse bevolking.⁸²

Al direct boekte Van Heutsz succes met zijn nieuwe aanpak. De inlandse verzetsleiders die zich hadden overgegeven moesten een zogenaamde Korte Verklaring – bedacht door Snouck-Hurgronje – tekenen waarmee ze het Nederlandse gezag erkenden en gehoorzaamden. In 1903 leek de oorlog eindelijk beslist na overgave van de pretendent-sultan en panglima Polin, de laatste twee verzetsleiders.⁸³ In de praktijk waren er tot zelfs 1917 nog schermutselingen met guerrillastrijders en waren er tot 1937 geregeld (vaak religieus getinte) moordaanslagen op Nederlanders.⁸⁴ Formeel was de oorlog dus ten einde; in de praktijk nog niet. Desalniettemin werd Van Heutsz in 1904 al teruggehaald naar Nederland en werd hij als held ontvangen. Hier zou hij tot gouverneur-generaal van de gehele Nederlands-Indische archipel benoemd worden.⁸⁵

Toch was niet alles zo mooi als dat het leek. Snouck-Hurgronje was na enkele meningsverschillen met Van Heutsz in 1903 teruggekeerd naar Nederland. De leer van het functionele geweld was bovendien niet door elke marechausseebrigade even nauwkeurig gevolgd. Na 1904 sijpelden de eerste berichten over excessen in Atjeh naar buiten. Het grote voorbeeld waren massamoorden tijdens de Gajo- en Alasexpedities onder leiding van luitenant-kolonel Van Daalen (1863-1930) waarbij honderden vrouwen en kinderen vermoord

---

⁸¹ Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 166.

⁸² Martin Bossenbroek, ‘Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld’, in: Herman Beliën, Martin Bossenbroek, Gert Jan van Setten (red.), *In de vaart der volken: Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998) 89-91; en Groen, ‘Colonial warfare and military ethics’, 286-288.

⁸³ Bossenbroek, ‘Joannes Benedictus van Heutsz’, 90-91.

⁸⁴ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 295.

⁸⁵ *Ibidem*, 290-292.

werden.⁸⁶ Martelingen van krijgsgevangenen bleken aan de orde van de dag voor de mobiele brigades. Dit was een tijd waar het internationale oorlogsrecht wel degelijk gecodificeerd was. De bovenstaande oorlogshandelingen kunnen volgens dat recht als oorlogsmisdaden beschouwd worden.⁸⁷

Deze ontwikkeling van de militaire aanpak in Atjeh is niet voor niets geschetst. Maar liefs zes van de zeven kenmerken van de *Imperialkrieg* zijn terug te zien in de hiervoor beschreven ontwikkeling. Er was sprake van asymmetrische aspecten tijdens deze oorlog (1), waarbij beide partijen niet dezelfde doelen nastreefden en er niet hetzelfde oorlogsrecht op na werd gehouden. De partijen verschilden bovendien duidelijk op wapentechnisch en organisatorisch vlak. Ook is aangetoond dat de Atjehoorlog onbeperkt in tijd (2) was; van een duidelijk begin en einde was er in de praktijk geen sprake omdat er ook enkele decennia na de pacificatie van Atjeh nog oorlogshandelingen plaatsvonden. Op politiek en ruimtelijk vlak was het conflict minstens zo onbeperkt (3). Het verschil tussen combattanten en non-combattanten was voor de Nederlanders moeilijk te maken en daardoor was de grens tussen oorlogshandelingen en buitensporige gewelddaden vaag. Het conflict had alle kenmerken van *small wars* (4). Het was geen oorlog in de traditionele zin van het woord; guerrilla en contraguerrilla typeren het conflict het beste. De Atjehoorlog was uitgemond in een totale oorlog (5) waarbij de hele samenleving een doel geworden is. Symbolische machtscentra – zoals de kampongs van inlandse krijgsheren – bleken legitieme doelwitten. Ook veel non-combattanten moesten het met strafexpedities vaak ontgelden. Dat brengt me op het laatste kenmerk dat uit deze ontwikkeling gehaald kan worden: de beestachtigheid en regelloosheid (6) waarop het conflict zich uitte. Variërend van het platbranden van dorpen, tot het massaal vermoorden van inlanders en het martelen van krijgsgevangenen; er was duidelijk een gebrek aan orde en regels.

De toepassing van het westerse oorlogsrecht

In het twee en derde hoofdstuk is gesproken over de westerse en inlandse oorlogsgebruiken. En hoewel er een grote mate van overlapping tussen die twee is, zijn het de structurele verschillen die ruimte boden voor de geweldsexcessen. Wanneer er over de toepassing van de tegenwoordig geldende oorlogsgebruiken gesproken werd over ‘het begrip van de vijand’, dan werd er letterlijk gesteld dat:

---

⁸⁶ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 267-272.

⁸⁷ Bossenbroek, ‘Joannes Benedictus van Heutsz’, 93.

Ook vrouwen en kinderen zijn vijanden; dit beteekent natuurlijk niet, dat ze allen afgemaakt of vèr weg gevoerd moeten worden. De invloed van de vrouw is in den volksoorlog zeer groot. In Atjèh verrichtten vele vrouwen en kinderen spionnendienst.⁸⁸

Dit is geciteerd uit de *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht der Inlandsche volken in Nederlands-Indië en de tegenover die volken in acht te nemen oorlogsgebruiken* waar in hoofdstuk 3 meermaals naar verwezen is. Deze officiële richtlijn van de krijgsmacht stelde dus dat geweld tegen deze groepen niet gebruikt mocht worden. Hoe deze onconventionele groep dan wel aangepakt moest worden valt nergens in de bron te lezen. Het onderscheid was moeilijk of zelfs niet te maken, maar het was aan de soldaten zelf wat ze met deze informatie deden. Afmaken of deporteren was niet volgens het boekje, wat wel de juiste oplossing was bleef in het ongewis. Het is een kenmerk van *small wars* dat de hele doctrine van het functionele geweld ondermijnde.

De stof die in dit boekje terugkomt werd onderwezen ten tijde van Van Heutsz's chirurgische geweld. Het is daarom niet vreemd dat de ideeën hierachter terug te vinden zijn in deze bron. Geheel in lijn met de doctrine van het functionele geweld stelde de bron dat:

Bij het nemen van represaille-maatregelen zal men moeten overwegen, dat vooral in oorlogen, waaraan nagenoeg de geheele bevolking deelneemt, dat middel vaak erger is dan de kwaal, terwijl het immer twijfelachtig is, of men de ware schuldigen daarmede treft.⁸⁹

Dit zijn bijna letterlijk de woorden van Van Heutsz. Van het inlandse solidariteitsprincipe, dat in het Westen niet gebruikelijk meer was, is veel misbruik gemaakt in de eerste vijfentwintig jaar van de Atjehoorlog. 'Bij toepassing van dit beginsel ging men vroeger zoo ver, dat de kampongs als straf verbrand werden.'⁹⁰ Nu was de richtlijn dat er een geldboete opgelegd moest worden 'in overeenstemming met den aard van het te straffen feit.'⁹¹ Het is bovendien het typische voorbeeld van een *Imperialkrieg* die koste wat kost gewonnen moest worden. Dit solidariteitsprincipe was in strijd met de billijkheid (de redelijke rechtsbeginselen) die in het Westen gangbaar was. Er wordt bewust afgeweken van het internationale oorlogsrecht. 'Daar

---

⁸⁸ KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 12-13.

⁸⁹ Ibidem, 12.

⁹⁰ Ibidem, 17.

⁹¹ Ibidem, 17.

het solidariteitsstelsel door de Inlandsche volken tegenover elkander wordt aangewend, is er geen enkele reden, waarom wij er ook geen gebruik van zouden maken.⁹²

Concluderend kan gesteld worden dat deze bron een aardige richtlijn geeft voor het toe te passen oorlogsrecht, hoewel er ook enkele kanttekeningen bij te maken zijn. Ondanks dat het boekje een officiële militaire uitgave betreft die door de militaire leiding was geautoriseerd, is de bron geen standaardwerk; nergens staat te lezen wie hieruit gedoceed kregen en in hoeverre deze richtlijnen gehanteerd moesten worden. Een *Imperialkrieg* kenmerkt zich namelijk door de grote regelloosheid. Uit deze bron blijkt dat de Nederlanders een grote mate van westerse oorlogsgebruiken wilden toepassen op hun koloniale oorlog, blijft dit echter een globale richtlijn. Het moeilijke onderscheid tussen combattanten en non-combattanten en het solidariteitsbeginsel zijn de twee uitzonderingen die de Nederlanders maakten. Het zal blijken dat deze twee uitzonderingen ruimte creëerden voor de excessieve toepassing van geweld.

5 De *Imperialkrieg* in de praktijk

Nu duidelijk is hoe de Nederlanders het oorlogsrecht wilden toepassen in Nederlands-Indië, rest ons alleen nog de vraag waarom er zelfs na 1898 nog excessen plaats vonden. Van Heutz' doctrine was duidelijk een theorie waarbij het blinde geweld plaats had moeten maken voor doelgericht en efficiënt geweld. Alleen de kwaadwillenden zouden gestraft moeten worden. De toepassing van het oorlogsrecht zoals het in de hoofdstukken hiervoor is geschetst zal nu getoetst worden aan de praktijk. Waarom mondt de Atjehoorlog – en daarmee een *Imperialkrieg* – altijd uit in een conflict waarin geen regels gelden, ondanks de goede intenties.

Massamoorden zoals in de Gajo- en Alaslanden zijn niet geheel uniek voor de Atjehoorlog; ze komen in veel *Imperialkriege* voor. Deze expedities zijn bijvoorbeeld vergelijkbaar met het bloedbad van My Lai in Vietnam. Waar de Amerikanen in de jaren '60 en '70 ook te maken hadden met een vijand die gebruik maakte van guerrillatactieken en waar het onderscheid tussen goed- en kwaadwillenden nauwelijks te maken viel. Bij My Lai werden er honderden vrouwen en kinderen vermoord die (onterecht) bestempeld

---

⁹² KMA, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht*, 16; Groen, 'Een moordgeschiedenis', 51.

werden als Vietcong.⁹³ Ook de Britten kenden hun ‘eigen My Lai’ in Maleisië, daar werden in 1948 tientallen non-combattanten gedood bij een strijd tegen Chinese en Maleisische opstandelingen.⁹⁴

De voornaamste kritiek op de moordpartijen in Atjeh werd echter rond 1900 nog niet breed gedragen. Het waren vaak geïsoleerde politici of de media die tegen het inhumane beleid in Atjeh in gingen.⁹⁵ De kritiek op het militaire optreden van Van Heutsz ging bovendien niet over de doctrine van het functionele geweld zelf. De nieuwe doctrine van Van Heutsz was in 1898 omarmd door hen ‘die wilden geloven dat geweld een rationeel beheersbaar en moreel verantwoord middel was voor de goede zaak.’⁹⁶ In het Haagse dagblad *De Avondpost* herhaalde klokkenluider Wekker dit. Wekker had kritiek op het stelsel van na 1898 omdat het ontaard zou zijn in een wreed stelsel. Hij was geen tegenstander van het idee erachter.

Let echter wel: ik bedoel hier het stelsel, zoals het in den beginne door Van Heutsz gegeven en ook bedoeld was, niet het tegenwoordige systeem; men zou dit laatste kunnen noemen “een ontaard Van Heutsz-stelsel”, als er ten minste nog van “stelsel” gesproken mag worden; beter nog ware de benaming “Van Daalen-stelselloos-stelsel” of “Vandalisme”.⁹⁷

Ergens was er dus iets fundamenteel mis met dit stelsel, dat in beginsel onnodig geweld afzweert.

Een aantal praktische belemmeringen zorgden ervoor dat de toepassing van het oorlogsrecht niet volledig mogelijk was in Atjeh. Die praktische problemen hebben allemaal te maken met het feit dat dit een *Imperialkrieg* was. Die problemen zijn cumulatief, tezamen zorgen ze ervoor dat deze oorlog soms zo beestachtig en barbaars werd. Allereerst was er de militaire en politieke noodzaak die op de achtergrond meespeelden. Ten tweede was het onderscheid tussen combattant en non-combattant moeilijk te maken. Ten derde was de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh ‘zwak’. Deze drie redenen zullen kort uitgelicht worden.

---

⁹³ Heonik Kwon, *After the massacre: commemoration and consolation in Ha My and My Lai* (California Press 2006).

⁹⁴ Christopher Hale, *Massacre in Malaya: Exposing Britain's My Lai* (Stroud 2013) Hoofdstuk 9 e-book.

⁹⁵ Raben, ‘On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, 486.

⁹⁶ Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996) 46.

⁹⁷ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland*, 10-11.

Politiek was het kraakhelder wat er moest gebeuren: alvorens er beschaving naar Atjeh kon komen, moest het eerst ondergebracht worden bij de rest van de archipel. Het doel heiligde de middelen. In het Nederlandse parlement was een ruime Kamermeerderheid het daar in 1904 mee eens.⁹⁸ Dat is al een grote discrepantie met de achterliggende gedachte van het Van Heutsz-stelsel. Er was veel politieke druk op de krijgsmacht om dit conflict te winnen.

De twee uitzonderingen die gemaakt waren om enigszins oorlogsrecht te kunnen hanteren spraken al over het niet te maken onderscheid tussen combattant en non-combattant. Het feit dat hier geen duidelijke oplossing voor gegeven werd in de KMA-richtlijnen bood ruimte voor interpretatie. Maar doordat dit verschil zo moeilijk te maken was, ontstond er een soort *better safe than sorry*-cultuur. Dit zie je vaker bij een *Imperialkrieg*. Een gewonde vijand werd sneller geëxecuteerd, voor het geval hij nog opstond en je alsnog probeerde te doden. Petra Groen stelt dan ook dat:

The main problem was that the distinction between combatants and non-combatants, the very basis of the international laws of war, proved impossible to apply in the colony. Various other stipulations, such as those concerning the treatment of the wounded and the ban on collective punishment, sometimes proved impracticable due to the 'war necessity' to which humanitarian considerations had to yield.⁹⁹

De zwakheid van de Nederlandse krijgsmacht was echter de doorslaggevende factor. De werking van het functionele geweld had als grote nadeel dat het kleine, mobiele leger dat Van Heutsz voor ogen had, in de praktijk vaak onderbemand bleek. 'De in Atjeh aanwezige troepenmacht is beslist onvoldoende om haar een andere dan uitsluitend bestraffende taak op te dragen.'¹⁰⁰ De militaire krijgsmacht in Nederlands-Indië was ernstig onderbezet en daar kwam nog bij dat er na 1904 ernstig op bezuinigd werd. De onderbezette krijgsmacht stuitte op problemen die botsten met het oorlogsrecht. Enkele voorbeelden zijn het plunderen van lokale voorraden, het maken van krijgsgevangenen en het gebruik van afschrikwekkende methoden om de vijand angst aan te jagen. Deze drie zaken waren toen al wettelijk verboden in het internationale oorlogsrecht. Toch overtrad de Nederlandse krijgsmacht deze regels.

---

⁹⁸ Groen, 'Een moordgeschiedenis', 59-62.

⁹⁹ Groen, 'Colonial warfare and military ethics', 288.

¹⁰⁰ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland*, 15.

Patrouilles waren volgens Wekker te omslachtig, en duurden langer dan één dagmars. Dat betekende dat men zuiniger moest omgaan met voorraden. Als men onderweg inlandse strijders overmeesterde, kwam de patrouille voor een onmenselijk dilemma. Volgens zowel de oorlogsgebruiken van het Westen als die van inlanders, zou kwartier gegeven moeten worden aan ieder die zich overgaf. Dit is te lezen in Artikel 23 van de in Den Haag opgestelde conventie betreffende de *Laws and Customs of War on Land*.

Het probleem was dus dat de patrouilles door de ‘zwakheid’ van de krijgsmacht niet voldoende bevoorraad waren en daarmee dus niet in staat waren om krijgsgevangenen in leven te houden. Vaak werden deze vijanden dus alsnog standrechtelijk geëxecuteerd. Dat was letterlijk in strijd met artikel 23, waarin het expliciet verboden werd ‘To kill or wound an enemy who, having laid down arms, or having no longer means of defence, has surrendered at discretion’.¹⁰¹ Bovendien was in artikel 7 opgenomen dat krijgsgevangenen beschermd en gevoed moesten worden door degene die hen gevangennam.¹⁰² Ook dit artikel bleek in de praktijk niet na te leven.

Dumdum-munitie was volgens Wekker ook heel gebruikelijk. Het was een effectieve manier om de vijand schrik aan te jagen. Deze munitie is ook expliciet verboden in hetzelfde artikel. Het was echter de onderbezetting van de Nederlandse krijgsmacht die ervoor zorgde dat deze verboden munitie gebruikt werd.¹⁰³

Martelingen kwamen in het Van Heutsz-stelsel ook vaker voor. Zoals eerder beschreven was de doctrine van het chirurgisch geweld afhankelijk van goede inlichtingen. Het verkrijgen van inlichtingen was dus van essentieel belang. Als die inlichtingen niet via de vredelievende weg kwamen, dan gebeurde het nogal eens dat gevangenen hard aangepakt werden. Ook werden inlanders soms van hun vrouwen en familie gescheiden in de hoop dat dat ze aan de praat kreeg.

De harde maatregelen tegenover de inlandse bevolking werden vaak verdedigd door dezelfde militaire top die de KMA-richtlijnen had opgesteld. Het was de inlandse manier van vechten, het niet maken van een onderscheid tussen combattanten en non-combattanten, die het noodzakelijk maakte om afschrikwekkende methoden toe te passen. Het collectief straffen was in hun ogen noodzakelijk omdat de vijand zich niet

---

¹⁰¹ Artikel 23, *Laws and Customs of War on Land* (Den Haag 1899) zie appendix 3.

¹⁰² Artikel 7, *Laws and Customs of War on Land* (Den Haag 1899) zie appendix 2.

¹⁰³ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland*, 16-17.

kenbaar wilde maken. Daardoor was het de krijgsmacht die zijn eigen richtlijnen niet na kon leven.

Het Van Heutsz-stelsel liep dus tegen de complicaties van een *Imperialkrieg* aan. Het winnen van een guerrillaoorlog en het conformeren aan een internationaal oorlogsrecht gingen in de praktijk niet samen. Grootschalige massamoorden zoals in de Gajo- en Alaslanden zijn hierdoor ook beter te verklaren. Het solidariteitsbeginsel maakte het mogelijk voor de Nederlanders om exemplarisch te straffen. Ook omdat niet duidelijk was wie de daadwerkelijke vijand was, werden er hele dorpen voor gestraft. Van Heutsz was hier streng op tegen, maar in de praktijk bleek zijn systeem ook te vervallen in een gewelddadig systeem waarbij voorbeelden af moesten schrikken. Het geschetste ideaal bleek niet van toepassing in de complexe praktijk.

Conclusie

Allereerst is het belangrijk om te concluderen dat het internationale oorlogsrecht rond 1900 uitgebreid gecodificeerd was. Bij het opstellen van deze nieuwe rechten was er niet gekeken naar de koloniën; zij werden op basis van oriëntalistische beeldvorming versimpeld en uitgesloten van enig westers oorlogsrecht. Hoewel deze internationale oorlogswetten een grote impact hadden op het discours in Europa, bleek de toepassing van deze wetten in de koloniën bovendien te complex. Het is daarom beter te spreken van een ‘westers’ oorlogsrecht. Kort door de bocht zou je op basis hiervan kunnen beredeneren dat de Atjeeërs daarmee ook uitgesloten waren van dit oorlogsrecht. Ondanks dat dit grotendeels ook het geval was, betekende dat voor de Nederlandse krijgsmacht niet dat dit oorlogsrecht niet in Atjeh zou moeten gelden. Er werd in Nederland uitgebreid besproken in hoeverre het internationale oorlogsrecht in de koloniën toegepast kon worden, en er heerste grote verdeeldheid over deze kwestie. In dit onderzoek is gekeken naar de officiële, militaire richtlijnen uit het jaar 1904. Er werd in deze richtlijnen duidelijk erkend dat het inlandse oorlogsrecht op sommige punten structureel anders was dan het internationale, maar toch werd er op het hoogste militaire niveau vastgesteld dat de meeste van deze westerse oorlogsgebruiken ook zouden moeten gelden in Nederlands-Indië.

Met behulp van het concept van de *Imperialkrieg* heb ik een frame gemaakt waarom er voor de toepassing van westers oorlogsrecht in de praktijk weinig tot geen ruimte was.

Hoewel er gepoogd werd het oriëntalistische stereotype dat de Nederlanders van de Atjeeërs hadden te nuanceren, konden deze stereotypen niet volledig ontkracht worden. De kracht van de verbeelde werkelijkheid was te groot. De Nederlanders zagen door dit onbegrip enkel de bevestiging van de primitiviteit en barbaarsheid van de Atjeese vijand; de Atjeeërs bleven inferieur aan de Nederlanders. De veronderstelde structurele verschillen in westerse en inlandse oorlogsgebruiken werden daarnaast door de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh misbruikt. In het geval van het solidariteitsbeginsel werd er door de Nederlandse krijgsmacht – tegen beter weten in – gebruik gemaakt van de inlandse oorlogsgebruiken. Dit neigt naar Nederlands' pragmatisme om de oorlog te winnen; collectief straffen bleek effectief.

Daarnaast was het feit dat de Nederlanders zoveel verschillen zagen met de inlandse oorlogsgebruiken al een indicatie dat een volledige toepassing van het westers oorlogsrecht niet mogelijk was. Zoals blijkt uit het vijfde hoofdstuk waren de twee onverenigbaar en spraken elkaar vaak direct tegen. Het onderscheid tussen combattant en non-combattant was bijvoorbeeld niet te maken voor de Nederlandse krijgsmacht in Atjeh. Exemplarisch geweld bleef daarom ten tijde van de doctrine van het functionele geweld een effectief middel om met beperkte middelen de koloniale bevolking te overheersen en onder controle te houden. Het westerse begrip van oorlogsnoodzaak werd iets opgerekt. De krijgsmacht die het oorlogsrecht wilde laten gelden in Atjeh, was ironisch genoeg zelf schuldig aan het overtreden van zijn eigen regels en bovendien rationaliseerde de krijgsmacht deze overtredingen vaak ook nog zelf.

Het grondig verklaren van de excessen in Atjeh ten tijde van het Van Heutsz-stelsel laat dit onderzoek na. Er is namelijk vooral gekeken hoe de Nederlandse militaire interpretatie was van de inlandse oorlogsgebruiken en van het nieuwe westerse oorlogsrecht. De inlandse oorlogsgebruiken waren minder helder geformuleerd dan het nieuwe westerse oorlogsrecht, de ideeën hierover waren vaak vaag. Daardoor kon er door mij slechts gewerkt worden met de Nederlandse perceptie van het inlandse oorlogsrecht; en dit komt natuurlijk niet overeen met de werkelijke oorlogsgebruiken die de Atjeeërs hanteerden. Dat hoeft geen probleem op te leveren zolang de conclusie zich beperkt tot het Nederlandse perspectief. In die tijd werd er door de Nederlandse krijgsmacht gehandeld naar wat men dacht te weten, en niet naar wat de werkelijke situatie was.

Dit onderzoek kan als vertrekpunt kunnen dienen voor verder onderzoek. Ten eerste kunnen excessen wel beter verklaard worden met dit onderzoek als wetenschappelijk

kader. Het concept van de *Imperialkrieg* kan dus wel degelijk helpen met het verklaren waarom oorlogsrecht in bepaalde casussen in Atjeh, maar ook tijdens andere *Imperialkriege*, moeilijk gehanteerd kon worden. Een onderzoek naar de werkelijke verschillen tussen de inlandse oorlogsgebruiken en het internationale oorlogsrecht kan daarnaast ook waardevol blijken als historici willen weten in hoeverre de oriëntalistische beelden van de Nederlanders over de Atjeeërs klopten. Ook kan de Atjehoorlog vergeleken worden met andere *Imperialkriege*, aangezien dit een ideaal kader is voor comparatieve studies. De ontwikkeling van de geldigheid van het internationale oorlogsrecht in andere *Imperialkriege* kan bijvoorbeeld onderzocht worden. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er namelijk nog veel meer oorlogswetten internationaal gecodificeerd. Heeft een *Imperialkrieg* in de tweede helft van de twintigste eeuw dan ook dezelfde problematiek met regelloosheid zoals dat ten tijde van de Atjehoorlog het geval was? De asymmetrische en transculturele aspecten van een *Imperialkrieg* zorgden er in ieder geval dus voor dat een westers oorlogsrecht niet toepasbaar bleek voor de Nederlandse krijgsmacht in de Atjeh ten tijde van het Van Heutsz-stelsel, en mede daardoor bleef er ruimte voor excessen.

Verantwoording

Onderzoek naar corpus van het internationale oorlogsrecht

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de onlinedatabase van Yale University. In het zogenaamde *Avalon Project* zijn er veel historische, juridische en diplomatische werken verzameld, opgeschreven en online beschikbaar gemaakt. De internationale oorlogswetten omstreeks 1900 zijn hier allemaal in vertegenwoordigd en terug te vinden.

[Http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp](http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp)

Het corpus aan internationale wetten na de Eerste Haagse Conferentie bedroeg meer dan 80 losse artikelen over het *Jus in bello*. Inhoudelijk zijn veel van deze artikelen toepasbaar op de koloniale oorlogsvoering.

Het verschil tussen combattanten en non-combattanten moest in westerse oorlogsvoering goed te maken zijn. In de koloniën was dit verschil minder helder. Wetsartikelen die spreken over een expliciet verschil tussen combattanten en non-combattanten zijn:

Haagse Conferentie 1899:

Hague II - Laws of War: Laws and Customs of War on Land

Artikelen: 1, 2, 3, 4, 13

Deze wetten benadrukken het belang van het maken van onderscheid tussen combattant en non-combattant omdat er aan de definitie van deze twee groepen ook weer militair juridische consequenties verbonden zijn. Nog 12 artikelen die de rechten van krijgsgevangenen beschrijven; non-combattanten hadden namelijk ook het recht behandeld te worden als krijgsgevangenen.

Een ander problematisch aspect bij de toepassing van het recht in de kolonie is de oorlogsnoodzaak. Geweld mocht alleen gebruikt worden als er sprake was van oorlogsnoodzaak. Hoe deze oorlogsnoodzaak precies gedefinieerd werd, is terug te lezen in de volgende artikelen.

Haagse Conferentie 1899:

Hague II - Laws of War: Laws and Customs of War on Land

Artikelen: 22, 23, 25, 27, 28, 47, 56

Appendices

Appendix 1

Eerste Haagse Conferentie 1899

Hier volgt een lijst met alle landen wiens vertegenwoordigers het verdrag van Den Haag hebben ondertekend op 29 juli 1899. Tussen haakjes staat het jaar vermeld wanneer dit land het verdrag officieel geratificeerd heeft; m.a.w.: sinds wanneer het verdrag daadwerkelijk rechtsgeldig was voor deze staat.

België (1900)

Bulgarije (1900)

Denemarken (1900)

Duitsland (1900)

Frankrijk (1900)

Griekenland (1901)

Islamitische Republiek Iran (1900)

Italië (1900)

Japan (1900)

Luxemburg (1901)

Mexico (1901)

Nederland (1900)

Noorwegen (1907)

Osmaanse Rijk (1907)

Portugal (1900)

Roemenië (1900)

Rusland (1900)

Servië (1901)

Spanje (1900)

Thailand (1900)

Verenigd Koninkrijk (1900)

Verenigde Staten (1902)

Zweden (1907)

Verder hebben binnen tien jaar nog 21 verschillende landen dit verdrag geratificeerd. Dit zijn voornamelijk Zuid-Amerikaanse landen, maar ook Zwitserland ratificeerde dit verdrag pas in 1907. Na de Eerste Wereldoorlog in 1918 ratificeerden de ‘nieuwe’ landen Oostenrijk en Hongarije de Eerste en de Tweede Haagse Conferentie ook.

Dit alles is online terug te vinden op de internationale website van het Rode Kruis:

https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=150

Appendix 2

Artikel 7 van de in Den Haag opgestelde conventie betreffende de *Laws and Customs of War on Land*.

Dit artikel luidt als volgt:

The Government into whose hands prisoners of war have fallen is bound to maintain them.

Failing a special agreement between the belligerents, prisoners of war shall be treated as regards food, quarters, and clothing, on the same footing as the troops of the Government which has captured them.

Appendix 3

Artikel 23 van de in Den Haag opgestelde conventie betreffende de *Laws and Customs of War on Land*.

Dit artikel luidt als volgt:

Besides the prohibitions provided by special Conventions, it is especially prohibited:

- To employ poison or poisoned arms;
- To kill or wound treacherously individuals belonging to the hostile nation or army;
- To kill or wound an enemy who, having laid down arms, or having no longer means of defence, has surrendered at discretion;
- To declare that no quarter will be given;
- To employ arms, projectiles, or material of a nature to cause superfluous injury;
- To make improper use of a flag of truce, the national flag, or military ensigns and the enemy's uniform, as well as the distinctive badges of the Geneva Convention;
- To destroy or seize the enemy's property, unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of war.

Appendix 4

Artikel 35 van de in Den Haag opgestelde conventie betreffende de *Laws and Customs of War on Land*.

Dit artikel luidt als volgt:

Capitulations agreed on between the Contracting Parties must be in accordance with the rules of military honor.

When once settled, they must be scrupulously observed by both the parties.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur

Best, Geoffrey, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts* (Londen 1980).

Best, Geoffrey, 'Peace conferences and the century of total war: the 1899 Hague Conference and what came after', *Chatham House: International Affairs* (Londen 1999) 619-634.

Bijl, Paul, 'Colonial memory and forgetting in the Netherlands and Indonesia', *Journal of genocide research* 14 (2012) 441-461.

Bijl, Paul, *Emerging memory: photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Utrecht 2011).

Bossenbroek, Martin, *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996).

Bossenbroek, Martin, 'Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld', in: Herman Beliën, Martin Bossenbroek, Gert Jan van Setten (red.), *In de vaart der volken: Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998) 87-96.

Cribb, Robert (red.), *The late colonial state in Indonesia: political and economic foundations of the Netherlands Indies 1880-1942* (Leiden 1994).

Doorn, J.A.A. en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: over het Nederlands-Indisch-Indonesisch conflict* (Rotterdam 1970).

Eyffinger, Arthur, *The 1899 Hague peace conference: the parliament of man, the federation of the world* (Den Haag 1999).

Groen, Petra, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816–1941', *Journal of genocide research* 14 (2012) 277-296.

Groen, Petra, 'Een moordgeschiedenis: koloniale oorlogsvoering en militaire ethiek rond 1900', in: J. Thomas Lindblad en Willem van der Molen (red.), *Macht en majesteit: opstellen voor Cees Fasseur* (Leiden 2002) 43-64.

Hale, Christopher, *Massacre in Malaya: Exposing Britain's My Lai* (Stroud 2013) PDF e-book.

Hanson, Victor David, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power* (New York 2001).

Ipsen, Knut, 'Perspectives of International Humanitarian Law', in Hans-Joachim Heintze en Pierre Thielbörger (red.) *From Cold War to Cyber War: The Evolution of the International Law of Peace and Armed Conflict over the last 25 Years* (New York 2016) 8-18.

Jones, Adam, *Genocide: A Comprehensive Introduction* (New York 2011).

Kelman, Herbert C., 'Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers', in: *Journal of Social Issues* 29 (Harvard 1973) 25-61.

Kolb, Robert en Richard Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts* (Oxford 2008).

Kreike, Emanuel, 'Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 297-315.

Kuitenbrouwer, Maarten, 'Het imperialisme-debat in de Nederlandse geschiedschrijving', *BMGN - Low Countries Historical Review* 113 (1998) 56-73.

Kwon, Heonik, *After the massacre: commemoration and consolation in Ha My and My Lai* (Berkeley 2006).

Porter, Patrick, *Military Orientalism: Eastern War Through Western Eyes* (Londen 2009).

Raben, Remco, 'On genocide and mass violence in colonial Indonesia', *Journal of genocide research* 14 (2012) 485-502.

Semelin, Jacques, *The Political Uses of Massacre and Genocide* (Paris 2007).

Schulte Nordholt, Henk, 'A genealogy of violence', in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of violence in Indonesia: contemporary violence in historical perspective* (Leiden 2002).

Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).

Velde, Henk te, 'Van grondwet tot grondwet: Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917' in Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk

te Velde (red.), *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 97-172.

Vogel, Jakob, *Nationen im Gleichschritt: der Kult der "Nation in Waffen" in Deutschland und Frankreich, 1871-1914* (Göttingen 1997).

Walter, Dierk, 'Asymmetrien in Imperialkriegen: Ein Beitrag zum Verständnis der Herkunft des Krieges', *Mittelweg* 36 1 (Hamburg 2008) 14-52.

Walter, Dierk, 'Imperialkrieg: Begriff, Erkenntnisinteresse, Aktualität (Einleitung)', in: Tanja Bühner, Christian Stachelbech en Dierk Walter (red.), *Imperialkriege von 1500 bis heute: Strukturen, Akteure, Lernprozesse* (Paderborn 2011).

Primair bronnenmateriaal

Koninklijke Militaire Academie, *Aanteekeningen betreffende het Oorlogsrecht der Inlandsche volken in Nederlands-Indië en de tegenover die volken in acht te nemen oorlogsgebruiken* (Breda 1904).

Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde schept op Atjeh* ('s Gravenhage 1907).

Online database

International Committee of the Red Cross, 'Treaties, States Parties and Commentaries - Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899' (versie 2016)

https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=150 (per 2016 geraadpleegd).

Lilian Goldman Law Library, Yale Law School, 'The Avalon Project' (versie 2008)

http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp (per 2016 geraadpleegd).